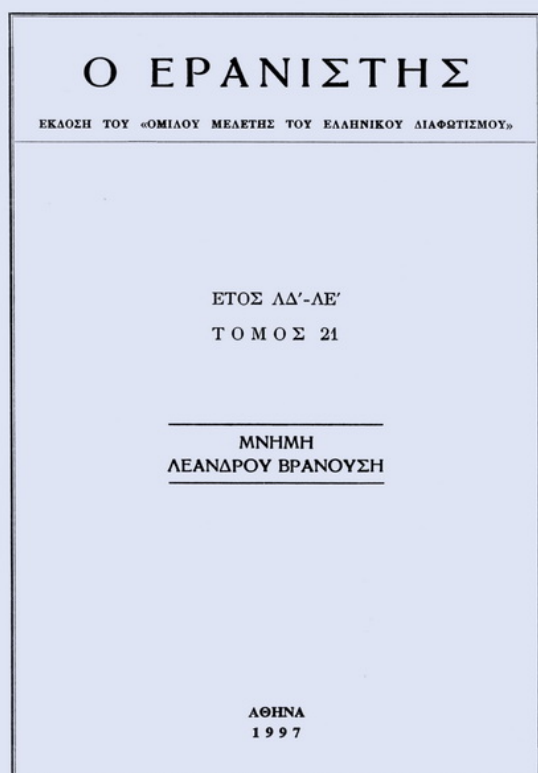

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Ένας πρόλογος του Σαμουήλ Γεωργιάδη (1787).
Τω αναγιγνώσκοντι, Σαμουήλ Αθηναίος χαίρειν

Βασιλική Μπόμπου-Σταμάτη

doi: [10.12681/er.206](https://doi.org/10.12681/er.206)

To cite this article:

Μπόμπου-Σταμάτη Β. (1997). Ένας πρόλογος του Σαμουήλ Γεωργιάδη (1787). Τω αναγιγνώσκοντι, Σαμουήλ Αθηναίος χαίρειν. *The Gleaner*, 21, 72–94. <https://doi.org/10.12681/er.206>

ΕΝΑΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ (1787)

Τῷ ἀναγιγνώσκοντι, Σαμουήλ Ἀθηναῖος χαίρειν

ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας στὸ Βουκουρέστι, ἔχει διασωθεῖ ἓνα χειρόγραφο (ἀρ. 92 (61)), τὸ μοναδικὸ ἀπ' ὅσο γνωρίζω, τὸ ὁποῖο παραδίδει τὸ ἀκόλουθο ἔργο: *Μεταφυσική, συντεθεῖσα μὲν, καὶ συνερατισθεῖσα, ἔκ τε παλαιῶν, καὶ νέων, παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου ΒΙΚΕΝΤΙΟΥ ΔΑΜΩΔΟΥ τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας, μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ ἐν πολλοῖς πληρωθεῖσα ἀλλὰ καὶ κατὰ τάξιν βιβλίων, κεφαλαίων καὶ σελίδων τεθεῖσα καὶ μὴν καὶ διασαφητισθεῖσα πρὸς ὑαυτέραν κατάληψιν, παρὰ τοῦ ταπεινοῦ διδασκάλου ΣΑΜΟΥΗΛ ΜΟΝΑΧΟΥ Γεωργιάδου τοῦ ἐξ Ἀθηρῶν.*

αὐριζῶ ἀπριλλίου κγ^η:

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ Καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης προκύπτει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ ἀπὸ τέσσερις κώδικες ἔργο τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ: *Συνταγμάτιον Μεταφυσικῆς*. Ὁ ἓνας μάλιστα σώζεται στὴν ἴδια Βιβλιοθήκη καὶ περιγράφεται στὸν κατάλογο ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ τίτλος, ὁ διδάσκαλος Σαμουήλ Γεωργιάδης, μοναχός, Ἀθηναῖος, στίς 23 Ἀπριλίου 1787, ὁλοκλήρωσε τὴ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Δαμοδοῦ, σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν συμπλήρωσε, τὴν ἔβαλε σὲ τάξιν βιβλίων, κεφαλαίων καὶ σελίδων καὶ τὴν διασαφήνισε γιὰ νὰ γίνῃ εὐκολότερα κατανοητή. Στὸν τίτλο ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι ἡ Μεταφυσικὴ εἶναι: *συντεθεῖσα μὲν καὶ συνερατισθεῖσα ἔκ τε παλαιῶν καὶ νέων παρὰ τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ*. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται στὸν τίτλο τοῦ πρωτοτύπου ἔργου. Ὡς πρὸς τὴ μετάφραση, πρόκειται γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν ἀπλὴ γλώσσα τοῦ Δαμοδοῦ σὲ γλώσσα ἀρχαΐζουσα.¹

1. Πρῶτος ἐπεσήμανε τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου ὁ Νίκος Βέης, στὴν κυριακάτικη ἐπιφυλλίδα του, 31 Μαΐου 1942, στὴν ἐφημερίδα *Ἡ Ἡρώα*, μὲ τίτλο: *Βικέντιος Δαμοδὸς καὶ Σαμουήλ Κουβελάκος Γεωργιάδης*. Ἀναφέρεται στὸν Δαμοδὸ καὶ τὸ ἔργο του καὶ τὴ μετάφραση τῆς *Μεταφυσικῆς* του ἀπὸ τὸν Σαμουήλ. Ἀναφέρει τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Σαμουήλ ἀπὸ τὸν Θ. Φιλαδέλφεια. Δὲν συμφωνεῖ

Ὁ Ἀθηναῖος διδάσκαλος Σαμουήλ Γεωργιάδης Κουβελάνος εἶναι γνωστός. Οἱ πληροφορίες μας βέβαια εἶναι διάσπαρτες καὶ ἀρκετὰ περιορισμένες. Προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὶς γενικότερες ἐργασίες, γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας,² περιορισμένες καὶ αὐτές, ἢ ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα γνωστῶν Ἀθηναίων ἢ διδασκάλων τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

Σὲ κατάλογο τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς Ντέκα τοῦ ἔτους 1770, ποὺ ἔχουν ὑποβάλει οἱ ἐπίτροποι τοῦ σχολείου στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, ἡ ὁποία διαχειριζόταν τὰ σχετικὰ κληροδοτήματα,³ ἀναφέρεται καὶ ὁ Σπυρίδων Κουβελάνος, γιὸς τοῦ Νικολάου, ὁ ὁποῖος παίρνει τὴ θέση ἄλλου μαθητοῦ τῆς Σχολῆς ποὺ ἀπεβλήθη γιὰ τὸ ἐν μαθήμασι ἀμελὲς καὶ ῥάθυμον. Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του στὸν ἐπόμενο κατάλογο τοῦ ἔτους 1774. Νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Σπυρίδων πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν Σαμουήλ, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἀργότερα ἔγινε μοναχός, ἄλλαξε τὸ ὄνομά του. Ὁ πατέρας του Νικόλαος εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν γαμπρὸ κύρ Νικολὸ Κουβελάνο, ποὺ ἀναφέρεται στὸ προικοσύμφωνο τῆς 10 Φεβρουαρίου 1750 ἢ 1754.⁴ Εἶναι καταχωρισμένο στὸ πρωτόκολλο τοῦ Νοτάριου τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν Παλαιολόγου Βουρδούχα καὶ μᾶς πληροφορεῖ καὶ γιὰ τὸ ὄνομα τῆς συμβίας τοῦ Νικολοῦ, Κυρὰ Σιδερεῆς, κόρης τοῦ Μήτρου Σκουζέ. Ἐχομε ἔτσι καὶ ἕναν *terminum post quem* γιὰ τὴ χρονολογία γεννήσεώς του, ἂν ἦταν ὁ πρωτότοκος, τὸ 1751 ἢ τὸ 1755.

Ὅτι πιθανὸν νὰ εἶναι γιὸς τοῦ Νικολάου (βλ. παρακάτω), ἀλλὰ θεωρεῖ πιθανότερο τὸ ἐπίθετο Γεωργιάδης νὰ ὑποδηλώνει τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του: Γεώργιος. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Σαμουήλ μοναχὸς εἶναι συνδρομητὴς στὴν ἐκδοσὴ τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κωνσταντίνου Καραϊωάννου ἀπὸ τὸν Πολυζῶη Κοντόν, Βούδα 1796-1797. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, Α', ἀρ. 3028. Βλ. ἐπίσης Β. Μπόμπου-Σταμάτη, Ὁ Βικέντιος Δαμοδός, βιογραφία - ἐργογραφία (1700-1752), Ἀθήνα 1982, σ. 218 κ.ε.

2. Βλ. κυρίως Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, 1400-1800, τ. 2, Ἀθήνα 1902, σ. 231-234 καὶ Τ. Γριτσόπουλος, «Διάγραμμα τῆς Ἱστορίας τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», Ἀθηναϊκά (1964) τχ. 28-29, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Γ. Πλουμίδης, «Σχολεῖα καὶ ἑλληθὰ συντηρούμενα ἀπὸ κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603-1797)», Θησαυρίσματα 9 (1972) 242.

4. Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. 3, Ἀθήνα 1890, σ. 30: 1749-50 Φεβρουαρίου 10: Προικοπαράδοση τῆς νεόνυμφης κυρὰ Σιδερεῆς, ὅπου τῆς παραδίδει ὁ πατὴρ αὐτῆς Μήτρος Σκουζέ καὶ ἡ μητέρα της. Βλ. ἐπίσης Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, ὅ.π., σ. 230 σημ. 1: Ἰσως νιὸς τοῦ Νικολάου Κουβελάνου, ὑπογράφοντος προικοσύμφωνον 1754, ἐκ τῶν ὑπὸ Μομφεράτου ἐκδοθέντων.

Ὁ σύγχρονός του διδάσκαλος Ἰωάννης Μπενιζέλος⁵ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Σαμουήλ Κουβελάνος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Σωφρονίου. Πρόκειται γιὰ δύο γνωστοὺς διδασκάλους τῆς Σχολῆς Ντέκα: τὸν πρῶτο δάσκαλο τῆς Σχολῆς, τὸν Ἀθηναῖο Βησσαρίωνα Ροῦφο, ποὺ εἶχε σπουδάσει κοντὰ στὸν Μπαλάνο στὰ Γιάννενα καὶ δίδασκε στὴ Σχολὴ ἀπὸ τὸ 1750 ὡς τὸ θάνατό του τὸ 1766, καὶ τὸν Σωφρόνιο Μπαρμπανό, Ἀθηναῖο ἐπίσης, μαθητὴ καὶ διάδοχο τοῦ Βησσαρίωνος, ποὺ δίδασκε ἀπὸ τὸ 1766 ὡς τὸ 1774. Ὁ ἴδιος ὁ Μπενιζέλος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Σαμουήλ διαδέχτηκε στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ, τὸ ἄλλο σχολεῖο τῆς Ἀθήνας, τὸν γνωστὸ διδάσκαλο Ἀθανάσιο Μπουσόπουλο ἀπὸ τὴν Δημητσάνα, σπουδασμένο στὴ Σχολὴ τῆς Πάτρας, ὁ ὁποῖος δίδασκε γιὰ 31 χρόνια στὴν Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ. Γιὰ τὴν ἀκριβὴ χρονολογία ποὺ ὁ Σαμουήλ ἀνέλαβε τὴ θέση τοῦ διδασκάλου στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ μᾶς πληροφορεῖ τὸ ἔγγραφο τῆς ἐναρξῆς τῆς μισθοδοσίας του ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν κληροδοτημάτων τῆς Βενετίας. Εἶναι τὸ 1789⁶ καὶ ὁ μισθός του, κατὰ τὸν Μπενιζέλο, διακόσια δουκάτα τὸ χρόνο.⁷ Πολύτιμες εἶναι οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει γιὰ τὸ διδάσκαλο Σαμουήλ ἕνας μαθητὴς του, ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Ψύλλας (1794-1878) στὰ Ἀπομνημονεύματά του.⁸

Ἐκεῖ διηγεῖται ὁ Ψύλλας ὅτι, ἀφοῦ ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα κοντὰ στὸν ἱερέα τῆς ἐνορίας του ἀπὸ τὴ Φυλλάδα, τὴν Ὀκτώηχο καὶ τὸ Ψαλτήριον καὶ ἐπρόκειτο νὰ προχωρήσει καὶ στὸν Ἀπόστολο, ἡ μητέρα του παρακινήθηκε ἀπὸ μιὰ γειτόνισσα νὰ τὸν εἰσάξῃ εἰς ἐν τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, καὶ οὕτω τὸν εἰσήξεν εἰς τὸ τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου (ἐννοεῖ τὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ), κείμενον ἀκριβῶς κατὰ τὴν θέσιν ὅπου σήμερον ἵσταται τὸ ὠρολόγιον τῆς πόλεως. Ἐκεῖ ἔμεινε γιὰ δύο περίπου χρόνια καὶ ὕστερα πέρασε στὸ Σχολεῖο τοῦ Διδασκάλου Ι. Μπενιζέλου (τὴ Σχολὴ Ντέκα). Ἀναφέρει ὅτι τὸ σχολεῖο τοῦ Κουβελάνου στεγαζόταν σὲ ἰδιωτικὴ οἰκία. Ὁ ἰδιοκτήτης τῆς, ποὺ εἶχε σπουδάσει δὲν γνωρίζω ποῦ, ὅταν ξαναγύρισε στὴν Ἀθῆνα δίδασκε ἐκεῖ τοὺς μαθητὲς του καὶ ἀργότερα,

5. Ἰωάννης Μπενιζέλος, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθῆνα 1986, τ. 1, σ. 122.

6. Γ. Πλουμίδης, *ὁ.π.*, σ. 244. Ἀναφέρονται ἀποδείξεις πληρωμῆς του τῶν ἐτῶν: 1790, 1792, 1793.

7. Ι. Μπενιζέλος, *ὁ.π.*, σ. 124. Πρόκειται γιὰ τὰ κληροδοτήματα τῶν Ἐπιφανίου Ἡγουμένου, Γεωργίου Μέλλου καὶ Στεφάνου Ρούτη. Βλ. καὶ Πλουμίδης, *ὁ.π.*, σ. 243-244.

8. Γ. Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου* (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*), Ἀθῆνα 1974, σ. 3 καὶ 335. Ἐγραψε μετὰ τῶν ἐτῶν 1867-1869.

πού χειροτονήθηκε αρχιερέως, τὴν ἀφιέρωσε στὴν Κοινότητα: συσκευασμένην ἐντελῶς εἰς σχολεῖον καὶ προικισμένην μὲ βιβλιοθήκην καὶ ὄργανα καὶ σφαίρας ἀστρονομικὰς καὶ γεωγραφικὰς, ὡς ἐγὼ ἔφθασα νὰ ἰδῶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς. Πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ λόγιον κληρικὸ Γρηγόριο Σωτήρη, ὁ ὁποῖος ἔζησε στὴ Βενετία, ὅπου ἀπὸ τὸ 1699-1702 ἦταν ἐπόπτης τοῦ Φλαγγινιανοῦ⁹ καὶ σπούδασε στὴν Πάδοβα ἀπὸ τὸ 1701-1706. Ὅταν ξαναγύρισε στὴν Ἀθήνα, ὀργάνωσε τὸ Σχολεῖο τοῦ Κοινοῦ ἢ Κοινὸν Σχολεῖον ἢ Ἑλληνομουσεῖον, πού εἶχε τὴν ἱστορία του. Λειτουργοῦσε ἄτακτα παλαιότερα καὶ ἀπὸ τὸ 1683 μὲ τὸ κληροδότημα Ἐπιφανίου. Ἀπὸ τὸ 1716 ὁ Σωτήρης δίδασκε στὴν ἀρχὴ σ' ἓνα παλαιὸ σπίτι κοντὰ στὴ Μεγάλῃ Παναγιά, ἀργότερα στὸ ἴδιο μέρος οἰκοδόμησε λαμπρὰν οἰκοδομήν καὶ ἔκαμε πολλὰς προσπάθειες νὰ ὀργανώσῃ σωστὰ τὸ Σχολεῖο, νὰ τὸ κατοχυρώσῃ καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ λειτουργία του. Δώρισε ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὴ βιβλιοθήκην του ἀπὸ 600 τόμους.¹⁰ Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ διδασκάλου Κουβελάνου τὸ Σχολεῖο ἐγκατελείφθη καὶ ἡ διδασκαλία τῶν νέων συνεκεντρώθη εἰς τὸ τοῦ Ι. Ντέκα, ὅπου μετεκομίσθησαν

9. Α. Καραθανάσης, *Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 145-146. Βλ. ἐπίσης Γ. Σ. Πλουμίδης, «Αἱ ἐγγραφὰι τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τῆς Πάδοβας», *Θησαυρίσματα* 8 (1971) 201, τοῦ ἴδιου: «Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας», *Μέρος Β' Leggisti* (1591-1809), *ΕΕΒΣ* 28 (1971) 122-125.

10. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς Σχολῆς τοῦ Κοινοῦ ἢ Ἑλληνομουσείου ἢ, γιὰ νὰ εἴμαστε ἀκριβεῖς, ἐκεῖνος πού ὀργάνωσε, ἐστέγασε καὶ κατοχύρωσε αὐτὸ τὸ σχολεῖο, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸ 1683 συντηροῦσε τὸ κληροδότημα τοῦ Ἐπιφανίου Ἡγουμένου μὲ διακοπὰς τῆς λειτουργίας του (κατὰ τὸν βενετοτουρκικὸ πόλεμον μεταφέρθηκε στὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Πάτρα), εἶναι ὁ γνωστὸς Ἀθηναῖος λόγιος κληρικὸς Γρηγόριος Σωτήρης, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ σπούδασε στὴν Πάδοβα, ἔζησε στὴ Βενετία, ὅπου ἦταν ἐπόπτης τοῦ Φλαγγινιανοῦ (1699-1702) καὶ σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδοβας γιὰ ἔξι χρόνια. Ὅταν γύρισε στὴν Ἀθήνα, ἔδρυσεν τὸ Φροντιστήριον τοῦ Κοινοῦ τὸ 1716. Τὸ στέγασε σὲ κτίριον πού ἔκτισεν ἐκ θεμελίων γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ, κοντὰ στὴ Μεγάλῃ Παναγιά. Χαρακτηρίζεται λαμπρὸν οἰκοδόμημα, καὶ χάρισε ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὴν πλούσιαν βιβλιοθήκην του, ἀπὸ 600 τόμους. Ὁ Γρηγόριος ἔγινε τὸ 1722 μητροπολίτης Γάνου καὶ Χώρας καὶ τὸ 1727 μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας. Τὸ 1728 πῆγε ὁ ἴδιος στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐξασφάλισε τὴ Σχολὴν ἡ πατριαρχικὸν σιγίλλιον. Στὸ σιγίλλιον αὐτὸ τοῦ Πατριάρχου Παΐσιου Β' περιέχονται πολλὰς ἐνδιαφέρουσας πληροφορίες γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς Σχολῆς, τὴ λειτουργία της καὶ τὰ διδασκόμενα μαθήματα. Βλ. σχετικὰ Θ. Ν. Φιλαδέλφους, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, ὁ.π., σ. 255 κ.ε. Βλ. ἐπίσης Τ. Γριτσόπουλος, «Διάγραμμα τῆς Ἱστορίας τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν», *Ἀθηναϊκά* 29 (1964) 3. Βλ. καὶ Κ. Μπόνης, «Ὁ τῆς Ἑθνεγερσίας Πρόδρομος μητροπολίτης Μονεμβασίας Γρηγόριος Σωτηριανὸς ὁ Γέροντας», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 62 (1987) 167.

καὶ τὰ βιβλία καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα. Ὁ Ψύλλας ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ἔκλεισε τὸ Σχολεῖο ἦταν ἡ θέση του, κοντὰ στὴν πλατεία ὅπου βρίσκονταν τὰ τούρκικα καφενεῖα καὶ οἱ θαμῶνες τοὺς παρενοχλοῦσαν τοὺς μαθητές.¹¹ Ἡ Κοινότητα δὲν τὸ ἔκλεισε ἐνωρίτερα γιατί δὲν ἤθελε νὰ λυπηθεῖ τὸν προὐχόν χρόνον διδάσκοντα ἐκεῖσε γέροντα ἱερέα καὶ πνευματικὸν Κουβελάνον, ὅστις ἄλλοτε ἐδίδασκεν καὶ εἰς Κέα ἐνδοξίμως καὶ τοῦ ὁποίου μαθητὴς ἐχορημάτισε καὶ ὁ Ἰάκωβος Ρώτας. Πρόκειται γιὰ τὸν φίλο τοῦ Κοραΐ, λόγιο ἔμπορο τῆς Τεργέστης, ποὺ διαδραμάτισε ἐκεῖ ἕνα πολὺ σημαντικὸ ρόλο στὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ἀλλὰ κυρίως φρόντισε γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς ἐλληνικῆς παροικίας. Τοῦ ὀφείλουμε τὴ διαφύλαξη σημαντικοῦ μέρους τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Κοραΐ. Τὴ βιβλιοθήκη του πούλησε ἀργότερα ἀπὸ ἀνάγκη στὸ Γυμνάσιο τῆς Σύρου.¹² Ὁ Ἰάκωβος Ρώτας ἔφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του τὴν Κέα γιὰ τὴ Σμύρνη τὸ 1791 σὲ ἡλικία 12-14 ἐτῶν. Ἐπομένως θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σαμουὴλ δίδασκε στὴν Κέα πρὶν ἀπὸ τὸ 1789 καὶ ὅτι εἶχε τὸν Ρώτα μαθητὴ σὲ μικρὴ ἡλικία. Ὁ Ψύλλας στὸ Παράρτημα Α' τῶν Ἀπομνημονευμάτων του παρέχει περισσότερες πληροφορίες. Ἀναφέρει ὅτι στὸ Σχολεῖο τοῦ Κουβελάνου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση, διδάχτηκε καὶ τὸν Χρυσολογῶν καὶ μύθους τινὰς τοῦ Αἰσώπου.¹³ Ἀναφέρει ἐπίσης καὶ μερικοὺς συμμαθητὰς του: τὸν Στέφανον Φι-

11. Τὴν πληροφορία ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Φιλαδελφεύς, ὁ.π., σ. 231 κ.ε.: ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κουβελάνου ἡ ὀλίγον πρότερον διελεύθη ἡ Σχολή, τὸ μὲν ἔνεκα ἀνεπαρκείας τῶν χρηματικῶν πόρων, τὸ δὲ καὶ διὰ λόγους τοπικοῦς, διότι τὸ σχολεῖον ἔκειτο πλησίον τῶν τουρκικῶν καφενείων καὶ τῆς ἀγορᾶς ὥστε οἱ μαθηταί, διερχόμενοι κατ' ἀνάγκην ἐκεῖθεν, πολλὰς ὕβρεις ἐδέχοντο ὑπὸ τῶν θαμνῶν τῶν καφενείων. Ἐννοεῖ, ὑποθέτω, τὴν πλατεία Μοναστηρακίου, ἀφοῦ ἡ θέση τοῦ σχολείου ἦταν κοντὰ στὴ Μεγάλῃ Παναγιά. Ἡ ἐκκλησία δὲν σώζεται σήμερα, τοποθετεῖται ὅμως κοντὰ στὰ ἐρεῖπια τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ.

12. Βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἐμπόρου φίλου τοῦ Κοραΐ Ἰακ. Ρώτα καὶ ἡ δεξιότης της σὲ μιὰ ἀναπτυσσόμενη περιφέρεια τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους», *Ζητήματα Ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων*. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά, Θεσσαλονίκη 1994.

13. Ἐχοῦμε ἐδῶ τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ὕλη ποὺ διδάχθηκε ὁ Ψύλλας τὰ δύο πρῶτα χρόνια τῶν σπουδῶν του στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ ἀπὸ τὸν Κουβελάνο: Εἶναι οἱ Μῦθοι τοῦ Αἰσώπου, ἕνα βιβλίον ποὺ εἶχε γνωρίσει μέσθ' αὐτὸν 18ο αἰ. 21 ἐκδόσεις. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *Βιβλιογραφία*, Α', ἀρ. 50-71. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις στὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ καὶ λατινικὰ περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ Ι. Πατούσα, *Μῦθοι ... μεταγλωττισθέντες* (στὴν κοινὴ γλῶσσα), Βενετία 1690¹, 1752², 1766³. Δὲν γνωρίζουμε ποιά ἔκδοσις χρησιμοποιοῦσε ὁ Κουβελάνος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ Φλαγγινιανὸ διδασκόνταν οἱ μῦθοι στὴ δημόδι γλῶσσα. Βλ. Α. Καραθανάσης, *Ἡ Φλαγγί-*

λιπίδην, τὸν γνωστὸν ἄλλως εἰσπράκτορα τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, πρῶ-
τεύοντα εἰς τὰς τάξεις τῶν μαθημάτων, τὸν Ἀλύπιον Σαντζίορην, τὸν Νι-
κόλαον Γέροντα καὶ ἄλλους. Καὶ συμπληρώνει: Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπί-
βλεψις ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητευομένων ἀθλία, διὰ τε τὸ γῆρας τοῦ
διδασκάλου καὶ διὰ τὴν ἐνασχόλησιν αὐτοῦ κατὰ καιροὺς εἰς τὴν ἐξομολό-
γησιν τῶν μελλόντων νὰ κοινωνήσωσιν.¹⁴

Σχετικὰ μὲ τὰ μαθήματα ποὺ διδάσκονταν στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ μᾶς
πληροφορεῖ τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο τοῦ 1728, ἀπολυθὲν ἀπὸ τὸν πατριάρ-
χη Παΐσιο Β', τὸ ὁποῖο ἐξασφάλιζε τὴ λειτουργία τῆς Σχολῆς διὰ χοτζε-
τίου, ὅπως γράφει ὁ Φιλαδελφεύς, ἀπαγορευομένης τῆς συστάσεως σχο-
λῆς ἄνευ ἀδείας. Ἀναφέρεται ἐκεῖ: διδάσκεσθαι ἐν αὐτῇ τοὺς τε εἰσαγω-
γικοὺς καὶ πρωτοπείρους τὰ τῆς κνκλοπαιδείας γράμματα καὶ... τοὺς
προκεχωρηκότας καὶ ἐπίδοσιν λαβόντας γυμνάζεσθαι εἰς τὰ ἀξιώτερα
μαθήματα καὶ καταρτίζεσθαι εὐφυνῶς πρὸς πᾶσαν διδασκαλίαν καὶ λογι-
κὴν μάθησιν. Προσθέτει ἐπίσης ὅτι ὁ ἰδρυτὴς κατεκόσμησε τὴν Σχολὴν
μὲ τὴν βιβλιοθήκην του, ποὺ περιέχει διάφορα βιβλία τῶν τε θύραθεν ἐλ-
λήνων συγγραφέων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερῶν διδασκάλων. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ
ἄλλες πηγὲς γνωρίζουμε ὅτι στὸ Σχολεῖο τοῦ Κοινοῦ διδάσκονταν ἡ ρη-
τορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ γραμματικὰ καὶ ρητορικὰ μαθήματα εἰς τὴν
ἐλληνικὴ καὶ τὴν λατινικὴ γλώσσα, καθὼς καὶ Ἑλληνες συγγραφεῖς,
Λογικὴ καὶ Φυσικὴ τοῦ Κορυδαλέως καὶ ἡ Ρητορικὴ τοῦ Ἑρμογένους.¹⁵

Θὰ ἀναφέρω στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ τὶς μαρτυρίες ἐνὸς ἄλλου μαθητῆ
τοῦ Κουβελάνου, τοῦ Παναγῆ Σκουζέ. Ἀναφερόμενος στοὺς ἀγριοδιδά-
σκαλους τῶν κοινῶν σχολείων καὶ στὰ βασανιστήρια ποὺ ἐπέβαλλαν στοὺς
μαθητὲς γράφει: Εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα Ἀθανασίου Μπενιζελάκη καὶ

νεις Σχολή, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 191. Ὅσο γὰρ τὴ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς,
πληροφοροῦμαστε ὅτι δίδασκε ὁ Σαμουήλ τὰ Ἐρωτήματα τοῦ Χρυσολωρᾶ, ἓνα βι-
βλίο χρηστικόν, ποὺ γνώρισε ἐπίσης πολλὰς ἐκδόσεις κατὰ τὸν 15ο αἰ. κ.έ. Βλ. Θ.
Παπαδόπουλος, ὁ.π., Α', ἀρ. 1666-1715. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὸ Φλαγγινιανὸ
διδασκόνταν ἡ γραμματικὴ τοῦ Λασκάρεως (βλ. Α. Καραθανάσης, ὁ.π., σ. 50), ἐνῶ
στὸ Κολλέγιο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης καὶ ἡ γραμματικὴ τοῦ Χρυσολωρᾶ
(βλ. Ζαχαρίας Τσιρπανλῆς, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης*, Θεσσαλονίκη 1980,
σ. 50). Ὁ Ἑλλάδιος ἀναφέρει ὅτι στὰ σχολεῖα διδασκόνταν ἡ γραμματικὴ τοῦ Λασκά-
ρεως καὶ ὕστερα περνοῦσαν στὰ Ἐρωτήματα τοῦ Χρυσολωρᾶ. Βλ. Α. Καραθανάσης,
ὁ.π., σ. 186.

14. Ὁ.π., σ. 335.

15. Βλ. Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, ὁ.π., σ. 196 κ.έ., ὅπου ἀναφέρονται τὰ μαθήματα
ποὺ ἐδίδασκε ὁ Δημήτριος Βόδας ἀπὸ τὰ Γιάννενα (1777-1782). Βλ. ἐπίσης καὶ Γ.
Πλουμίδης, ὁ.π., σ. 245.

ὑστερον Σαμουήλ Κουβελάνου ἦτον ὀλιγότερον, πλὴν ὁ φάλαγγας καὶ οἱ βούρδουλοι δὲν ἔλειπαν καὶ ἀπὸ αὐτά. Καὶ παρακάτω: "Ἐως τότε μὲ εἶχεν (ὁ πατέρας του) εἰς τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον λεγόμενον, εἰς τὸν διδάσκαλον Σαμουήλ Κουβελάνο καὶ εἶχα προχωρήσει εἰς τὴν Χρησιμοποιήθειαν λεγομένην τότε.¹⁶

Ὁ Φιλαδελφεὺς ἀναφέρει, χωρὶς νὰ δηλώνει τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του: "Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ μακροῦ τούτου διαστήματος ὁ Κουβελάνος διέκοψε φαίνεται τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐπὶ τινι ἔτη καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἔνεκα ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων χρημάτων πρὸς πληρωμὴν τῶν διδασκάλων. Διότι καταλυθείσης τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος, συναπωλέσθησαν καὶ τὰ εἰς Τζέκκαν κατατεθειμένα κληροδοτήματα.¹⁷ Ὁ διδάσκαλος Ι. Μπενιζέλος, πού διδάσκει αὐτὴ τὴν ἐποχὴ παράλληλα στὴ Σχολὴ Ντέκα, τὸ δεύτερο σχολεῖο τῆς Ἀθήνας, δὲν ἀναφέρει τίποτε σχετικὸ, ἀντίθετα μάλιστα ἐπισημαίνει ὅτι δύο ὁλοκλήρους χρόνους οἱ δυστυχεῖς διδάσκαλοι κοπιᾶζουσιν εἰς τὸ ἔργον τους χωρὶς νὰ λάβουν οὐδὲ ὀβολὸν καὶ εἶναι εἰς κίνδυνον νὰ κλείσουν καὶ τὰ δύο σχολεῖα. Οἱ διδάσκαλοι, μὲ ὅλον ὁπὺ ἐνδεεῖς, δὲν παύουσιν ἄχρι τῆς σήμερον τῆς διδασκαλίας καὶ παραδόσεως τῶν μαθημάτων, ἐλπίζοντες εἰς τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ μίπως ὁ νέος κυριάρχης τῆς Βενετίας ἤθελε βάλλει εἰς τὴν προτέραν τάξιν καὶ ἀκολουθίαν ἐκεῖνα τὰ λάσσα, ἣ τέλος πάντων μίπως καὶ οἱ συμπατριῶται (καθὼς ἀκολουθεῖ καὶ εἰς ἄλλας πολιτείας) ἤθελον συστήσουν τὰ αὐτὰ σχολεῖα μὲ μισθοὺς ἀπὸ τὸ κοινόν.¹⁸ Ἐπομένως, ἂν πράγματι ἀπεχώρησε ὁ Σαμουήλ, αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε μετὰ τὸ 1799. Ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ προσωρινὴ ἀποχώρησις τοῦ Κουβελάνου ἔγινε ἐνωρίτερα, πάντως μετὰ τὸ 1793, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει ἔγγραφο μισθοδοσίας του μετὰ τὸ Μάιο τοῦ 1793.¹⁹ Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ἐπίσης ὅτι τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου τοῦ Σαμουήλ στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ εἶναι δύσκολα γιὰ τὴν πόλιν τῆς Ἀθήνας. Τὴ χρονιὰ πού ἀνέλαβε αὐτὴ τὴ θέση, τὸ 1789, ξέσπασε ἐπιδημία πανώλης μὲ 1200 χριστιανοὺς νεκροὺς, καὶ μιὰ δευτέρη ἐπιδημία τὸ 1792, καὶ τότε χάθηκαν 1100 ψυχές. Καὶ ἀπὸ τὸ 1776 ὡς τὸ 1795 κυριαρχεῖ στὴν Ἀθῆνα ὁ σκληρὸς ἐπίτροπος τῆς σουλτάνας, ἀδελφῆς τοῦ

16. Βλ. Παναγῆς Σκουζές, *Χρονικὸ τῆς σκλαβωμένης Ἀθῆνας*, Γ. Βαλέτας, Ἀθῆνα 1948, σ. 78, 81.

17. "Ο.π.", σ. 231. Τὴν πληροφορίαν ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθῆνα 1936, τ. 1, σ. 241.

18. "Ο.π.", σ. 126.

19. Γ. Πλουμίδης, *ὁ.π.*, σ. 244 σημ. 74.

Ἀβδοῦλ Χαμίτ, στήν ὁποία ἀνῆκε ὁ Μαλικιανὲς τῆς Ἀθήνας, ὁ περιβόητος Χατζῆ Ἀλῆς Χασέκης. Ὡστόσο ὁ Σαμουήλ δίδασκε στή Σχολή τοῦ Κοινοῦ γιὰ 20 περίπου χρόνια, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς λειτουργίας της, γνωστῆς τὴν ἐποχὴ του μὲ τὸ ὄνομά του: τὸ Σχολεῖο τοῦ Κουβελάνου. Ἡ ἱστορία τοῦ σχολείου τέλειωσε μαζὶ μὲ τὸ βίο του, τὸ 1810.²⁰

Ἄλλο ἔργο τοῦ Σαμουήλ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς δὲν μᾶς εἶναι γνωστό, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα *Παρακλητικὸν Κανόνα εἰς τὸν Ἀγιον Βησσαρίωνα, ψαλλόμενον εἰς πᾶσαν ἀνάγκην δεινῶν*, ὁ ὁποῖος ἔχει προστεθεῖ στήν 3η ἐκδοση τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀγίου, ποὺ ἔγινε μὲ δαπάνη τοῦ Ἰωάννου Φλωρέσκουλου, μεγάλου βορνίκου τῆς Βλαχίας, στή Βιέννη ἀπὸ τοὺς Μαρκίδες Πούλιου τὸ 1797.²¹ Καὶ οἱ προσηγούμενες δύο ἐκδόσεις ἔγιναν: ἡ πρώτη ἐπὶ Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα καὶ ἡ δευτέρη ἐπὶ Ἰωάννου Σκαρλάτου Γκίκα, ἡγεμόνων τῆς Οὐγγαροβλαχίας. Ἐπισημαίνω αὐτὰ τὰ στοιχεῖα γιατί μᾶς ὁδηγοῦν πρὸς τὶς ἡγεμονίες, μὲ τὶς ὁποῖες ὑποθέτω ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἔχει ὁ Σαμουήλ κάποια σχέση, ἀφοῦ βρίσκονται ἐκεῖ τὰ χειρόγραφα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν. Ἀργότερα ἔχουμε δύο παρουσίες τοῦ Σαμουήλ: στοὺς καταλόγους συνδρομητῶν τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Καραϊωάννου, Βούδα 1796-97,²² καὶ στήν *Ἐπιτομὴ τῶν θείων δογμάτων* τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, Λιψία 1806.

Τὸ 1797 σπουδάζει στή Σχολή τοῦ Βουκουρεστίου ὁ Δημήτριος Γεωργιάδης, ὁ ἴδιος ἀργότερα κατέχει τὴ θέση τοῦ τρίτου διδασκάλου στήν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἀπὸ τὸ 1803 ἐμφανίζεται καθηγητῆς στὸ ἑλληνικὸ Σχολεῖο τῆς Κραϊόβα. Δὲν ἔχουμε συγκεκριμένα στοιχεῖα γιὰ νὰ στηρίξουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Δημήτριος Γεωργιάδης ἢ ὁ Ἰωάννης Γεωργιάδης κτήτορας τοῦ χφ τῆς Τέχνης Ρητορικῆς τοῦ Δαμοδοῦ τῆς Ἱδίας βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας εἶναι συγγενεῖς τοῦ Σαμουήλ. Τὸ ὅτι ὅμως τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ τὸ πρωτότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Δαμοδοῦ βρίσκονται στήν Ἱδια βιβλιοθήκη σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅλα τὰ παραπάνω στοιχεῖα ποὺ ἀναφέραμε ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ μέλη τῆς Ἱδίας οἰκογένειας.

Ξαναγυρίζουμε στὸ χειρόγραφο ποὺ παραδίδει τὴ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς. Στὴν περιγραφὴ ἀναφέρεται ὅτι στὰ φφ. 1-6 προτάσσεται πρόλογος: *Τῷ ἀναγνώσκοντι, Σαμουήλ Ἀθηναῖος χαίρειν*. Ἐξήτησα καὶ ἔλαβα τὸν πρόλογο σὲ μικροταινία. Ἀπὸ τὴ μελέτῃ τοῦ περιεχομένου του

20. Βλ. Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, *ὁ.π.*, σ. 124-183.

21. Βλ. Ράστε, ἀρ. 157 καὶ Θ. Παπαδόπουλος, Α', ἀρ. 111.

22. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. 1, ἀρ. 3028.

διαπίστωσα ότι είναι γραμμένος σὲ γλώσσα ἀρχαΐζουσα, σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἰδιαίτερα δυσνόητη. Ὡστόσο προέκυψαν ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐνδιαφέροντα, νομίζω, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπισημάνω παρακάτω.

Καὶ πρῶτα βιογραφικὲς πληροφορίες ἄγνωστες ἀπὸ ἄλλη πηγή, ποὺ ἀποκτοῦν ξεχωριστὴ σημασία γιατί μᾶς τις ἀναφέρει ὁ ἴδιος.

Ὁ πόθος καὶ ὁ ἔρως τῆς θύραθεν φιλοσοφίας μᾶλλον ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς, ποὺ τὸν κατεῖχαν πάντοτε, τὸν πῆραν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀγκάλη τῶν γονέων του καὶ τὸν ὁδήγησαν στὰ σχολεῖα. Ὑπονοεῖ ἀσφαλῶς τίς σπουδές του στὴν Ἀθήνα, στὴ Σχολὴ Ντέκα, ὅπου οἱ 12 ὑπότροφοι μαθητὲς ἦταν ἐσωτερικοί.²³ Ἀργότερα τὸν ὁδήγησαν μακριὰ καὶ ἀπὸ τὴν πατρίδα του: ἀλλ' ἤκέ ποτε χρόνος, καθ' ὃν δὴ καὶ τῆς ἡδίστης με πατρίδος ἀφαιρῶν εἰς ἐώας πον τὰς ἡνίας διηύθυνεν ἐκεῖσε ἐπὶ πολλοῦ. Συνεχίζει παρακάτω ὅτι ὁ πόθος τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ ἔρως τῆς γνώσεως τῶν ὄντων, ταῦτα μοι ὡς ἐπέραστα, οὕτω γὰρ ἐγὼ δαιμονίζομαι, τοῦ καλλιέργησαν τὴν ἐπιθυμία, ὕστερα ἀπὸ τὴ μαθητεία κοντὰ στοὺς καλύτερους δασκάλους, μετὰ τὰ μουσοτροφεῖα καὶ τὴν καθ' ὑποταγὴν ἐπιχρόνιον σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς βελτίστους, νὰ συγκεντρώσει τὰ μνημεῖα τῶν λόγων, τὰς βίβλους. Ἐκθέτει τὸν τρόπο ποὺ μελέτησε τὰ βιβλία. Ὅσον ἔμοιγε οἶόν τε ἦν διεξοδικώτερον μετὰ κρίσεως τὴν ἀνάγνωσιν ποιεῖσθαι, ἀναγκαῖον μοι ἔδοξεν. Ἐπειτα κράτησε ὅσα τὸν ἐνδιέφεραν, τὰ ὑπόλοιπα ἔθεσε ἐκ ποδῶν, οὐχ ὅτι (μὴ τοῦτο οἶον) μὴ ἀληθείας ἢ τέλους τοῦ ὠφελίμου ἐχόμενα, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ μοι ὑπουργεῖν τοῦ ζητουμένου ἔνεκα. Σὲ πολλές μάλιστα περιπτώσεις ἐθεώρησε ἐπιτρεπτὸ νὰ γράψῃ σχόλια καὶ νὰ τὰ ὑποβάλλῃ καὶ στὴν κρίση ἄλλων, τοῖς ἐμοὶ κρείττοσιν. Στὴ διάρκεια αὐτῆς τοῦ ἀναζήτησης βρῆκε ὡς ἔγγιστα χειρῶν πόνημα σοφοῦ τινος. Πῶς τὸ βρῆκε; Θὰ μᾶς τὸ διηγηθεῖ.

Εἶχε ἀκούσει γι' αὐτὴ τὴ Μεταφυσικὴ (ἐννοεῖ τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ). Ἐτσι ὅταν ἀπὸ τίς Κυδωνίες γύρισε στὴν Ἀθήνα καὶ ἔμεινε ἐκεῖ τέσσερις μῆνες, τὴν ἀναζήτησε ἀλλὰ δὲν τὴ βρῆκε, πρὸς μεγάλη του λύπη. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἔφυγε γιὰ τὸ "Ἄγιον" Ὅρος, ὅπου παρέμεινε γιὰ λίγο, γιατί τὸν κάλεσαν εὐγενεῖς καὶ χρήσιμοι ἄνδρες ἀπὸ τὴν Αἴνο, τὴ γνωστὴ πόλιν τῆς Θράκης, γιὰ νὰ σχολαρχήσῃ ἐκεῖ. Γιὰ τὴ σχολὴ τῆς Αἴνου, ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι λειτούργησε ἀπὸ τὸ 1652, οἱ πληροφορίες μας, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σαμουήλ, εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένες.²⁴

23. Βλ. Γ. Ψύλλας, ὁ.π., σ. 5. Περιγράφει τὸ οἰκοδόμημα τοῦ σχολείου καὶ τὰ 12 δωμάτια εἰς ἐνοίκισιν τῶν δώδεκα μαθητῶν ὑποτρόφων.

24. Εἶναι γνωστὸ ὅτι λειτούργησε σχολεῖο ἀπὸ τὸ 1652. Δίδαξε ὁ ἐκ Δρυϊνουπόλεως ἱερομόναχος Νικηφόρος, ἀργότερα μητροπολίτης Αἴνου. Τὸ 1796, σύμφωνα

Κατὰ τὸ ταξίδι, ἐπεὶ τὸ μὴ ἐξ οὐρίας, ὡς φασί, πλεῖν ἐπιτυχὸν ἦν, ἐπὶ νῆσον τινα ἦλθον. Δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς νήσου. Ἄν πρόκειται γιὰ τὴ Λήμνο, ἴσως νὰ ἐδίδασκε ἀκόμη ἐκεῖ Κοσμάς ὁ Λήμνιος, μαθητῆς τῆς Σχολῆς τῆς Πάτμου, ποὺ εἶχε διδάξει στὴν Ἀθήνα στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ ἀπὸ τὸ 1748 ὡς τὸ 1753, ὁπότε ἐγκατέλειψε τὴ Σχολὴ προτιμῶσας τὴν ἰδίαν πατρίδα Λήμνον ὅπου ἐγκατεστάθη.²⁵ Ἄν πρόκειται γιὰ τὴ Σαμοθράκη, ποὺ εἶναι ἐπίσης πιθανό, δὲν ἔχουμε σχετικὲς πληροφορίες.

Ἡ παρουσία τοῦ Σαμουήλ στὶς Κυδωνίες, ἄν, ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος, ἢ διψα του γιὰ τὴ γνώση ὁδήγησε ἐκεῖ τὰ βήματά του, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὸ 1780, ἔτος ἱδρύσεως τῆς Σχολῆς στὶς Κυδωνίες ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Οἰκονόμου.²⁶

Στὸ νησί ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει συνάντησε κάποιον λόγιο, ὁ ὁποῖος τὸν περιποιήθηκε, καὶ ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ὅτι αὐτὸς τοῦ δάνεισε τὴ Μεταφυσικὴ ποὺ ζητοῦσε. Ἐπισημαίνει στὸν φιλόμουσο ἀναγνώστη ὅτι ἐπιμένει στὶς λεπτομέρειες ἵνα μὴ δόξη ἐξ ἀκόμψων τιῶν λαβεῖν τὴν βίβλον. Τὸ ἔργο ἦταν μιὰ ὀλοκληρωμένη πραγματεία τῆς θεωρίας τῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλὰ σύντομη καὶ συνεπτυγμένη. Ἦταν χωρισμένο σὲ δύο μέρη· τὸ πρῶτο· ἡ ἐκθεσὴ τοῦ θέματος καὶ τὸ δεύτερο· τὰ ζητήματα καὶ οἱ λύσεις τῶν ἀποριῶν.

μὲ πατριαρχικὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Γερασίμου, ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τῶν προκρίτων, προσηλῶθη στὸ σχολεῖο ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀνεγερθεῖ ἡ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου μέσα στὴν πόλη καὶ τὸ σταυροπηγιακὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος, τοῦ ὁποίου μετόχι ἦταν ἡ ἐκκλησία. Ἀργότερα (1832) μὲ ἄλλο σιγίλλιο προσηλῶθη στὸ Σχολεῖο καὶ τὸ μοναστήρι τῆς Θεοτόκου Σκαλωτῆς. Βλ. Β. Α. Μυστακίδης, «Τὰ Σχολεῖα τῆς Αἴνου», *ΑΙΕΕ* 2 (1885) 82-107. Βλ. ἐπίσης καὶ Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1936, σ. 63. Ἀπὸ παραδρομὴ ἀναφέρεται ὅτι ἡ Σχολὴ ἦταν ἐγκατεστημένη στὴ μονὴ Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου, ἀντὶ τοῦ σωστοῦ: στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Βλ. Μυστακίδης, *ὁ.π.* Ὁ Εὐαγγελίδης δίνει τὴν πληροφορίαν ὅτι διδάξε στὴ Σχολὴ τῆς Αἴνου μετὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. ὁ Δωρόθεος, ἀνὴρ λόγιος, τοῦ ὁποίου σώζονται 12 λόγοι στὴ μονὴ Βατοπεδίου, ἀρ. 565.

25. Βλ. Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, *ὁ.π.*, σ. 205 κ.έ.

26. Βλ. Μ. Παρανίκας, *Σχεδίασμα*, Ἀθήνα 1867, σ. 113-114. Ἐκεῖ ἐδίδασξαν ὁ ἐκ Βρυούλων Εὐγένιος, ὁ ἀπὸ Μουδανίων Θεοδόσιος καὶ τελευταῖος Γρηγόριος ὁ Σαράφης. Βλ. Ρωζάνη Ἀργυροπούλου, *Ὁ Βενιαμὴν Λέσβιος*, Ἀθήνα 1983, σ. 47-49. Ἐκεῖ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ γνώρισε καὶ τὸν Βενιαμὴν Λέσβιο, ποὺ σπουδάζει στὶς Κυδωνίες ἀπὸ τὸ 1779, ἴσως καὶ τοὺς Δωρόθεο Πρώτο καὶ Ἀθανάσιο Πάριο, ποὺ βρῆσκονται τὸ 1786 στὴ Χίο. Ἀργότερα ὁ Σαμουήλ, ὅταν διδάσκει στὴν Ἀθήνα, ἐγγράφεται, μαζὶ μὲ ἄλλους Ἀθηναίους, συνδρομητῆς στὸ βιβλίον τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, *Ἐπιτομὴ εἴτε Συλλογὴ τῶν Θεῶν Δογμάτων*, Λιψία 1806. Βλ. Δ. Σ. Γκίνης - Β. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 1, Ἀθήνα 1939, ἀρ. 403.

Ὁ Σαμουήλ φαίνεται νὰ ἀγνοεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ *Συνταγματίον Μεταφυσικῆς* τοῦ Δαμοδοῦ, τῇ συνεπτυγμένη μορφῇ δηλαδή τῆς μεγάλης *Μεταφυσικῆς* του, πὺ μᾶς ἔχει παραδοθεῖ ἀπὸ 7 ὠς σήμερα γνωστὰ χειρόγραφα. Ὡστόσο ἡ ἔντονη ἐπιθυμία του νὰ βρεῖ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀποκαλύπτει, νομίζω, ὅσο καὶ ἂν ὁ Σαμουήλ ἐπισημαίνει ἀτέλειες, τῇ φήμῃ τοῦ συγγραφέα της, πὺ διατηρεῖται ζωερὴ στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι οἱ διδάσκαλοι τῶν Σχολείων τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ὁ Σαμουήλ διδάσκει ἀπὸ τὸ 1789, ἔχουν σπουδάσει στὰ Γιάννενα ἢ στὴν Πάτμο καὶ γνωρίζουμε ὅτι, τουλάχιστον στὸ ἓνα Σχολεῖο, τῇ Σχολῇ τοῦ Κοινοῦ, ὁ ἰδρυτὴς της Γρηγόριος Σωτήρης, σπουδασμένος γιὰ 6 χρόνια στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδοβας, ἔχει κληροδοτήσει στὸ Σχολεῖο τὴν βιβλιοθήκη του ἀπὸ 600 τόμους. Βιβλιοθήκη διέθετε ἐπίσης καὶ ἡ Σχολὴ Ντέκα.²⁷ Ἀλλωστε ἡ τόλμη τοῦ Σαμουήλ νὰ διορθώσει, νὰ συμπληρώσει καὶ νὰ μεταφράσει ἓνα ἔργο φιλοσοφικόν, ἐνὸς ἀναγνωρισμένου λογίου τῆς ἐποχῆς του δίνει τὸ μέτρο τῆς δικῆς του κατάρτισης ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας. Διδάσκαλοι τοῦ στη Σχολὴ Ντέκα ἦταν ὁ Ἀθηναῖος Βησσαρίων Ροῦφος (1740-1748 στὴ Σχολὴ τοῦ Κοινοῦ καὶ 1750-1766 στὴ Σχολὴ Ντέκα), σπουδασμένος στὰ Γιάννενα, καὶ ὁ μαθητὴς του Σωφρόνιος Μπάρμπανος (1766-1773).²⁸ Ἐπισημαίνω ἀκόμη τὴν παρατήρησή του ὅτι κάνει αὐτὴ τὴν προσπάθεια, γιατί λείπουν ἀπὸ τὸ γένος τέτοια βιβλία: εἰς τοῦν θέμενος τὴν ἑλλειψιν τοιούτων βιβλίων ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὡς τὴν ἐποχὴ πὺ γράφει ὁ Σαμουήλ, τὸ 1787, δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ κανένα ἔργο Μεταφυσικῆς στὰ ἑλληνικά. Τὰ Ὑπομνήματα τοῦ Κορυδαλέα, τὸ ἔργο τοῦ Βούλγαρη καὶ οἱ μεταφράσεις του τῶν ἔργων τοῦ Genovese, τοῦ Duhamel καὶ τοῦ Gravesande κυκλοφοροῦσαν χειρόγραφα,²⁹ καθὼς καὶ οἱ γνωστὲς μεταφράσεις τοῦ Baumeister, τῶν λογίων διδασκάλων τῶν σχολῶν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασιίου.³⁰

27. Βλ. Ι. Μπενιζέλος, *ὁ.π.*, σ. 124.

28. Βλ. Ι. Μπενιζέλος, *ὁ.π.*, σ. 122, 124.

29. Τυπώθηκαν ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Ζωσιμάδες στὴ Βιέννη: Τὸ δικὸ του ἔργο: Ε. Βουλγάρεως, *Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς*, τόμοι 3, Βιέννη 1805, καὶ ἀπὸ τὶς μεταφράσεις του *Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς Γεουινσίον*, Βιέννη 1806, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν Γ. Ι. Σ. Γραβεσάνδου*, Μόσχα 1805. Ἡ μετάφραση τῆς Λογικῆς καὶ Μεταφυσικῆς τοῦ Duhamel παρέμεινε ἀνέκδοτη.

30. Βλ. Α. Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*. Θεσσαλονίκη 1974, σ. 217 κ.έ. Πρόκειται γιὰ τὶς μεταφράσεις τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Baumeister ἀπὸ τοὺς Ν. Ζερζούλη, Ι. Φουρναῖο, Ν. Βάρκοση καὶ τὸν Δ. Βάρκοση καὶ τὸ ἔργο τοῦ Α. Ψαλλίδα πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος.

‘Ο Σαμουήλ θεωρεῖ τὸ μέγιστον μειονέκτημα τῆς Μεταφυσικῆς τὸ ὅτι εἶναι γραμμένη στὴν ἀπλή φράση. Καὶ αὐτὸ θὰ ἀναλάβει νὰ τὸ διορθώσῃ μεταγλωττίζοντας τὸ ἔργο στὴν ἀρχαιοελληνικὴ γλῶσσα. Δὲν ἔχω στὴ διάθεσή μου ὁλόκληρο τὸ ἔργο, ἀν λάβουμε ὅμως ὑπόψη μας τὴ γλῶσσα τοῦ Προλόγου, πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξεζητημένη ἀρχαῖζουσα γλῶσσα, μὲ περίπλοκη σύνταξη, ποὺ καθιστᾷ τὸ κείμενο ἐξαιρετικὰ δυσνόητο. ‘Ο Σαμουήλ δὲν εἶναι βέβαια ὁ μόνος οὔτε ὁ πρῶτος ποὺ προχωρεῖ σ’ αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα. Εἶναι ἀρκετοὶ οἱ λόγιοι ποὺ γράφουν αὐτὴ τὴ γλῶσσα, ἢ μεταγλωττίζουν ἔργα ἄλλων λογίων προκειμένου νὰ τὰ τυπώσουν. Ἀναφέρω πρόχειρα γιὰ παράδειγμα τὴν ‘Οδὸν μαθηματικῆς τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη, ποὺ ἐξέδωκε ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος στὴ Βενετία τὸ 1749: *καλλυνθεῖσαν τῇ τε φράσει τῆς λέξεως καὶ τῇ σαφηνείᾳ τῶν νοημάτων*.³¹ Καὶ τὰ *Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς τε καὶ Ἀλγέβρας* τοῦ *De La Caille*, μεταφρασθέντα ὑπὸ Σπυριδῶνος Ἀσάνη, εἰς τὴν *καθωμιλημένην ἑλληνικὴν ... ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἑλληνίδα μεθερμηνεύσατο Ἰωνᾶς ὁ Σπαρμιώτης, Βενετία 1797*.³² Ἀλλωστε δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης στὰ Προλεγόμενα τῆς *Λογικῆς* του, Λιψία 1766, ἔχει ἐκσυρίξει τὰ *χυδαῖστὶ φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλόμενα βιβλιδάκια* (σ. 49). ‘Ο Κούμας παρατηρεῖ σχετικὰ μὲ τὴν κατάστασιν τῆς γραφομένης γλώσσης ὅτι *ἀφοῦ ὁ κλεινὸς Εὐγένιος ἀπεδοκίμασε τὴν χυδαῖκὴν γλῶσσαν, ἤρχισαν πάλιν οἱ διδάσκαλοι μας νὰ κρατῶνται ἰσχυρῶς ἀπὸ τὴν παλαιάν*. ‘Η προσπάθεια τοῦ Δαμοδοῦ στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. καὶ τοῦ Καταρτζῆ ἀργότερα, στὴν καρδιά τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ (τὸ 1784), γιὰ τὴν καθιέρωση, ὡς ἀποκλειστικοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου, τῆς ἀπλοελληνικῆς, τῆς φυσικῆς γλώσσας, καθὼς *κάμνουν τώρα καὶ τὰ ἄλλα πολιτισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης* (χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ δυὸ τὴν ἴδια ἐπιχειρηματολογία), ἀστόχησαν. ‘Ο Κ. Θ. Δημαρᾶς ἄλλωστε ἐπισημαίνει ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ εἶναι ἡ συνείδηση τῶν δεσμῶν τοῦ μεταγενέστερου κόσμου πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν ἀπέλιπε ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ λογιосύνη. Καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὴ τὴν ξαφνικὴ στροφὴ μέσα στὸν 18ο αἰῶνα πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν.³³ ‘Ο Σαμουήλ, ὁ-

31. E. Legrand, *BH*, XVIIIe s. A' ἀρ. 375, σ. 369.

32. B. E. Πάστε, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, Ἀθήνα 1969, ἀρ. 174, καὶ Θ. Παπαδόπουλος, A', ἀρ. 3262.

33. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 1977, σ. 53-55. Αὐτὴ ἡ στροφὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀπομονωμένο φαινόμενο· συναντιέται πάντως μὲ μιὰ αὐξουσα αἴγλη τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος, φαινόμενο ποὺ ἀνιχνεύουμε μέσα στὸν

παθός τοῦ ἀσυμβίβαστου ἀρχαϊσμοῦ, θεωρεῖ τὴ γλώσσα τῆς Μεταφυσικῆς ἀπαράδεκτη καὶ τὴν μεταγλωττίζει πρὸς ῥαοτέραν κατάληψιν. Ἐπίσης συνεχίζει ὅτι τὸ πρωτότυπο ὕστεροῦσε τόσο ὥς πρὸς τὴν διατύπωση τῶν ἐννοιῶν, ὅσο καὶ τὴ σύνταξη καὶ τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς. Ἔτσι διέφυγε ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη ἡ ἐννοια τῶν λεγομένων ἀπὸ τὴ σύγχυση καὶ τὸν φουρμόν, τὴν ἔλλειψιν καὶ τὴν ὑπερβολήν. Καὶ συνεχίζει τὸ διάλογο μὲ τὸν ἀναγνώστη: Ἀλλὰ ἀπὸ ποῦ τὰ εἶχε αὐτὰ ὁ Βικέντιος, θὰ εἰπεῖς. Ἐγὼ θὰ σοῦ εἰπῶ, γράφει.

Ὅσα φιλοσοφικὰ ἔργα δὲν ἔχουν ἀκόμη τυπωθεῖ, κυκλοφοροῦν ἀντιγεγραμμένα, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἀπὸ ἄλλου εἰς ἄλλον μεταπηδοῦν, ἀνάγκη καὶ μῶμον ὑφιστάται. Ὅπως ὅταν ἓνας πατέρας ἀμελήσει τὸ γιό του καὶ αὐτὸς ἀπὸ κακὰς συναναστροφὰς φθάσει στὴν κορυφὴ τῶν δεινῶν, οὐδαμῇ τῇ ἐσχάτῃ ἐμπέσει κατηγορίᾳ, ἔτσι καὶ τὸ ἄκοσμον τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς δὲν πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσουμε σὲ ἓναν ἀλλὰ σὲ πολλοὺς. Γι' αὐτὸ συνέβη νὰ ἔχει συμβάλει ἄλλος ἐλλιπῶς καὶ ἀμυδρῶς, ἄλλος ἀτάκτως, ὅπως εἶδα. Τί ἔπρεπε νὰ κάμω; νὰ τὰ ἀφήσω ἔτσι; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Πῶς; πρὸς ἐχέ με πρὸς Διός.

Ὁ Θεὸς ἔκαμε ἐλεύθερη τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα στὸ χέρι σου εἶναι ἡ τὴν πρώτη μορφή τοῦ ἔργου ἡ τὴ δική μου ἡ καὶ καμίας νὰ μὴν ἀναγνώσεις καὶ νὰ προσπεράσεις.

Ἔτσι λοιπὸν βρῆκα αὐτὴ τὴ βίβλο τῆς Μεταφυσικῆς, κλάουσαν σχετλίως πάνυ, οὐ τοσοῦτον τῇ ἀκοσμίᾳ, ὅσο γιὰ τὴν ἀδυναμία τῆς κατανόησής της ἀπὸ τοὺς λογίους. Καὶ γι' αὐτὸ ἀποφάσισα νὰ μῶ στὸν ἀγῶνα καὶ τὸν πολὺν πόνον, ἐπειδὴ σκέφτηκα πόσο λείπουν ἀπὸ τὸ γένος μας τέτοια βιβλία. Ἄν καὶ δὲν τὴν ἔθεσα εἰς κοινὸν φῶς ἀκόμη, κοπίασα γιὰ μένα καὶ ἄλλους λογίους ἄνδρας. Πῶς τὸ ἔκαμα; Ἔτσι:

Πρῶτον ὥς πρὸς τὴ διαίρεση τῶν βιβλίων. Ἦταν χωρισμένο σὲ δύο: Ὀντολογία καὶ Πνευματολογία. Πρὸς ῥαοτέραν κατάληψιν, τὸ διαίρεσα σὲ τρία: Ὀντολογία, Θεολογία καὶ Πνευματολογία. Μετέβαλα καὶ τὴν διαίρεση τῶν κεφαλαίων, ἀνάλογα μὲ τὸ σημεῖο ποὺ ὀλοκληρώνεται ἡ ἐννοια. Ἀλλὰ καὶ εἰς νομὰς σελίδων ὑπέστη τὴν καθ' ἡμᾶς διαίρεσιν, πρὸς εὐχερῇ γνῶσιν. Καὶ ὅχι μόνον αὐτὰ ἀλλὰ ἐπεξηγήσεις ἐρμηνείας δίκην καὶ γνῶμες ἄλλων φιλοσόφων μὲ ὕστες γνωστικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις ἔχω πρόσθεσα. Πολλοὶ λένε ὅτι ἴσως θὰ δυσκολέψω τὰ πράγματα μὲ ὅσα

ἑλληνικὸ συνειδησιακὸ χῶρο σὲ ὅλη τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὸ ὁποῖο βλέπουμε νὰ ἔχει ἀφετηρίες ποικίλες». (Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ σ. 55.)

ἔκαμα, τὸ ξέρω, ἀλλὰ σὺ ἀκολούθησε ὁποῖω τάγματι βούλη, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ θὰ σοῦ παρουσιάσω παρακάτω.

Ἐκ τούτων ποὺ ἐπαγγέλλονται τοὺς φιλοσόφους, πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ πέτυχαν τὸ σκοπὸ τους, κανεῖς ὅμως δὲν ἔφθασε στὴν ὁλοκλήρωσή του, τὸ ἴδιο καὶ οἱ νεώτεροι τῶν φιλοσοφούντων, πολλὰ ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συλλάβει ὁ νοῦς μας ὡς ἐντελῶς ἀκατάληπτα καὶ σιωπῇ μέχρῃ τοῦδε τώρα σιγῶνται, εἴσα[ν]· ποῖα εἶναι αὐτὰ θὰ εἰπεῖς; πρὸ πάντων ἡ τῶν σωμάτων φύσις, τὴν ὁποία νομίζω ἐδῶ ὁ σοφώτατος Βικέντιος διεξέθετο, γιὰ νὰ μὴ φανεῖ περιττὸ στοὺς νοῦν ἔχοντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ κύκλου τὸ τετράγωνον, τὸ ποιητικὸν αἷτιον τῶν παλιγοριῶν, τῆς μαγνήτιδος ἡ πρὸς πόλον ἑλξίς, ἂν ἀναφέρω λεπτομερῶς θὰ μακρηγορήσω· τὰ θέματα αὐτὰ εἰς ἀγνωσίαν κείμενα τῶν ἀρίστως φιλοσοφησάντων, τὰ παρουσίασαν ὡς ἀξιοθαύμαστα ἀκούσματα. Ἄλλοι τουναντίον ποὺ πολὺ μικρὸ μέρος κατέχουν τῆς φιλοσοφίας, κινουῦνται μὲ σοβαροφάνεια, περιφρονοῦν τοὺς ἄλλους ὡς δῆθεν ἀμούσους, κρίνουν τὰ σπουδαῖα καὶ βρίσκουν στὰ σοφὰ σφάλματα. Σ' αὐτοὺς ἀρμόζει τὸ τοῦ Παλλαδᾶ:

»καὶ λόγιός περ ἑὼν, ἀλογώτατον, ἔσχες ὄνειδος
»ὥς ἐπιθυμήσας οὐρανίης ἀνόδου.

Ἄλλοι δὲ ἀπ' αὐτοὺς οὔτε στὸ ἄκρον τῆς φιλοσοφίας ἔφθασαν οὔτε ἔμειναν στὰ προπύλαια, ἀλλὰ, ἀφοῦ ἔφθασαν στὸ μέσον, νομίζουν ὅτι εἶναι ἀρκετὰ. Οἱ μὲν πρῶτοι ἐξυψώνουν τὰ καλὰ τὰ δικά τους μὲ μέτριον ἔπαινο καὶ τὰ φαῦλα δὲν μέμφονται καθόλου. Οἱ ἄλλοι τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ ἀκρίτως ἀναγκατεύουν καὶ θαυμάζουν τὰ ψόγου ἄξια ἐνῶ ἀπὸ φθόνο λοιδοροῦν τὰ καλὰ. Τοὺς ἀξίζει τὸ ἀδέσποτον ἐκεῖνο:

ὁ φθόνος ἐστὶ κάκιστος, ἔχει δέ τι καλὸν
ἐν ἑαυτῷ. τήκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίην.

Οἱ δὲ μὲ τὴ δύναμη τῶν λόγων τους καὶ μὲ τὴν διάκριση τοῦ σοφοῦ μηδὲν ἄγαν, ὅσα οἰκεῖα, ὅσα ξεῖνα τῶν συγγραμμάτων ἀναθεωροῦν καὶ φαίνεται ὅτι ὁμοιάζουν μὲ τοὺς πρῶτους, διότι ἐκεῖνοι μὲ μόνη τὴν προαίρεση χρησιμοποιοῦν τὴ συμμετρίαν, αὐτοὶ χρησιμοποιοῦν τὴ γνωστικὴ δύναμη, τὸ λόγο γιὰ τὴ συμμετρίαν. Καὶ εἶναι φανερό ὅρα τὸ λεγόμενο σὲ ὅσους ἔχουν τὸ γνῶθι σαυτόν, διότι καθέννας ποὺ μετέχει τῶν λόγων μετρίως, πολὺ ἢ λίγος, ἐξετάζων τὸν ἑαυτόν του, θὰ γνωρίσει αὐτὸ ποὺ λέμε τώρα, καὶ καμιά φορὰ θὰ ὁμολογήσει τὴν ἄγνοιάν του, ὅπως λέει ὁ Κορυδαλεύς.

Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ τάγματα τῶν φιλοσόφων. Ἐσὺ νὰ συμφωνήσεις μὲ ὅποιο θέλεις ἢ ἂν τυχὸν δὲν θέλεις καὶ ἔχεις ἄλλη γνώμη, ἐγὼ σὲ θέλω. Αὐτὰ σοῦ λέγω λοιπὸν.

Σοῦ παρέθεσα τραπέζι φτωχικό, ἀφοῦ εἶμαι ἄπορος. Λίγα ἐδέσματα σοῦ ἐξέθεσα ἀλλὰ οἰκεῖα πέψεως. Καλοῦμε (στὸ τραπέζι) ὅλους φιλοφρόνως καὶ ἐκείνους ποὺ δὲν τρῶνε καρυκευμένα καὶ ἐκείνους ποὺ τρῶνε ἕνα εἶδος τροφῆς... γιὰ ὅλους αὐτοὺς θὰ ὑπάρξει τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ προσφιλέας. Ἄν θέλεις μὴν προσεγγίσεις καθόλου στὴν πόρτα ἢ ἂν πλησιάσεις ρίξει μιὰ ματιὰ στὰ παρατεθειμένα καὶ μὴν πλύνεις τὰ χέρια σου, ἀφοῦ θὰ φύγεις. Ἀλλὰ λέγω πράγματα ποὺ σοῦ εἶναι ἀρεστά; Μὴν ἔλθεις ὅμως μὲ σκοπὸ νὰ κακολογήσεις, αὐτὸς ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ κακολογήσει καὶ δὲ διακρίνει τὰ καλὰ ἀπὸ τὰ φαῦλα καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ ρήτωρ γίνονται ἀντικείμενα τῆς μεμψιχορίας.

Δὲν παρατιθέμεθα τὸ βιβλίον μας σὲ μωμοσκόπον. Σ' αὐτὸν ποὺ ὀρθῶς κρίνει τί θὰ εἰπῇ; Θὰ δεχοῦμε τίς παρατηρήσεις του γιὰ ὅσα περιττὰ ἢ ἐλλειπτικά ἢ κακῶς κείμενα ἢ ποὺ ἔχουν παρεξηγηθεῖ ἢ ὅποια ἄλλα σφάλματα. Γιατὶ ὁ κριτὴς τῶν λόγων δὲν θὰ κάμει ὅσα οἱ μωμοσκόποι.

Ἐγὼ ὅπως μποροῦσα ἔκαμα, χωρὶς νὰ ἔχω τὴν ἄνεση καὶ τὴν εὐκαιρία. Ἐδῶ τελειώνει ὁ Πρόλογος.

Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ γνωστοῦ λογίου Δωροθέου Βουλευσμᾶ ἔχει διασωθεῖ μιὰ ἐπιστολὴ τῆς 28 Ἰουνίου 1788. Γράφει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν ἀπευθύνει: εἰς τὸν δόντα βίβλον εἰς ἀνάκρισιν, χωρὶς νὰ κατονομάζει τὸν ἀποδέκτη.³⁴ Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Βουλευσμᾶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κηρυκτικὸ ἔργο του, ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴν ἀνάκρισιν βιβλίων ποὺ ὑποβάλλονται στὴ Σύνοδο γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς ποὺ ἀνέφερα προκύπτει ὅτι ὁ ἄγνωστός μας ἀποδέκτης ἔχει υποβάλλει πρὶν ἀπὸ ἕνα χρόνον στὸν Πατριάρχη ἕνα ἔργο του γιὰ τὸν καθιερωμένο ἔλεγχον, προκειμένου νὰ τὸ τυπώσει. Πρόκειται γιὰ μιὰ μετάφραση κάποιου ἔργου τοῦ Δαμοδοῦ. Ὁ Βουλευσμᾶς ἀναφέρεται μὲ ἔντονη εἰρωνεία στὶς παρατηρήσεις τοῦ μεταφραστῆ σχετικά μὲ τίς ἐπεμβάσεις του στὸ πρωτότυπο, ὅτι δηλαδὴ τὰ ἐλλείποντα προσαναπληρώσας καὶ τὰ ἀσαφῆ διασαφίσας καὶ τὰ ἀκαλλῆ διὰ τῆς μεταφράσεως καλλωπίσας, τὴν πολυπραγμάτευτον βίβλον του συνέταξε. Τοῦ ὑπενθυμίζει ἀκόμη τίς αὐστηρὰς κρίσεις ποὺ τοῦ εἶχε διατυπώσει σχετικὰ μὲ τὸ ὕφος του πέρυσι (ἐπομένως τὸ 1787, χρονολογία ποὺ ἀναφέρεται στὸν τίτλον τοῦ ἔργου). Ἐσὺ ὅμως, τοῦ γράφει, ἐκεῖνο λαβὼν τῷ Πατριάρχῃ λεληθότως προσήνεγκας. Τοῦ δηλώνει ὅτι ὁ

34. Βλ. Β. Μπόμπου-Σταμάτη, ὁ.π., σ. 358-361.

λόγος πού καθυστερεῖ τὴν κρίση εἶναι ὅτι δὲν βρῆκε ἀκόμη τὰ γνήσια συστήματα τοῦ Δαμοδοῦ, ὥστε νὰ τὸ παραβάλει καὶ νὰ κάμει δικαίαν κρίσιν. Τοῦ προτείνει, ἂν τὸ δέχεται, νὰ ἀναθέσει αὐτὸ τὸ ἔργο σὲ δύο μαθητὲς τοῦ Δαμοδοῦ, πού βρίσκονται στὴν Πόλη, καὶ ἔχουν τὰ βιβλία τοῦ δασκάλου τους καὶ ἀνὰ στόμα τὰς ἐκείνου φωνάς. Περιμένει νὰ τοῦ γράψει σχετικά, καὶ ἂν διαφωνεῖ νὰ τοῦ ἐπιστρέψει τὸ ἔργο, νὰ τὸ καταπιεῖ ὅπως ὁ Κρόνος τὰ παιδιὰ του καὶ ἔτσι νὰ πέσει στὸ κενὸ τὸ ἐπινοηθὲν μυθολόγημα.

Τὸ μοναδικό, ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, χειρόγραφο πού παραδίδει μετάφραση ἔργου τοῦ Δαμοδοῦ εἶναι τὸ χειρόγραφο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Βουλευσμᾶ ταιριάζουν ἀπόλυτα. Καὶ οἱ λέξεις ἀκόμη πού χρησιμοποιεῖ ἀναφέρονται στὸν τίτλο: *μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ ἐν πολλοῖς πληρωθεῖσα... πρὸς ὁμοτέραν κατάληψιν*. Ὁ Πρόλογος τοῦ Σαμουήλ ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικά πού ἀποδίδει ὁ Βουλευσμὰς στὸ ὕφος τοῦ ἀποδέκτη: *τὸν τερατώδη κόμπον, τὴν ὑπόκροτον λέξιν καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητα γραμμένως σὲ ὕφος ἀφιλόσοφον, ἀσαφές καὶ δυσκατάληπτον*.

Ὅλα τὰ παραπάνω στοιχεῖα μὲ ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ ἄγνωστος ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βουλευσμᾶ ἔχει πολλές πιθανότητες νὰ εἶναι ὁ Σαμουήλ Κουβελάνος καὶ τὸ ἔργο του: ἡ μετάφραση τῆς Μεταφυσικῆς, πού τὴν ὑπέβαλε ἀμέσως μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσή της πρὸς ἀνάκρισιν.

Ὁ Βουλευσμὰς ἔχει γνωστοὺς δεσμοὺς μὲ τὸ Κοινὸ Σχολεῖο τῶν Ἀθηνῶν. Ὅταν τὸ 1777 πέρασε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἐπρομήθευσε διδάσκαλο στὴ Σχολὴ τὸν λόγιό Δημήτριο Βόδα ἢ Βόνδα ἐξ Ἰωαννίνων, πού δίδαξε ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1777-1782.³⁵ Εἶναι γνωστὸς ὁ φιλικὸς δεσμὸς τοῦ Βουλευσμᾶ μὲ τὸν διδάσκαλο Ι. Μπενιζέλο καὶ τὴν οἰκογένειά του.³⁶ Ὁ Σαμουήλ δίδαξε στὸ Κοινὸ Σχολεῖο ἀργότερα, ἀπὸ τὸ 1789, παράλληλα μὲ τὸν Ι. Μπενιζέλο. Ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Βουλευσμὰ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ἂν ὑπάρχει, ἴσως θὰ μᾶς ἔδινε κάποια στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπόθεση. Τὸν γέροντα Σαμουήλ, πού ἀναφέρει ὁ Βουλευσμὰς σὲ γράμμα του τῆς 23 Ἰουλίου 1781, ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ τὸ μαθητὴ τοῦ Μπενιζέλου Ἰωαννίκιο τοῦ ἔφερε

35. Γνωστὸς λόγιος καὶ ἱεροκῆρυκας, εἶχε συγγράψει ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Λόγους του καὶ *Ἐπιτομὴ Θεολογική*. Στὸ Σχολεῖο τοῦ Κοινοῦ δίδαξε Ἑλληνες συγγραφεῖς, τὴ Λογικὴ καὶ Φυσικὴ τοῦ Κορυδαλέα καὶ τὴ Ρητορικὴ τοῦ Ἑρμογένους. Βλ. Θ. Ν. Φιλαδελφεύς, *ὁ.π.*, σ. 196 κ.ἑ. καὶ Τ. Γριτσόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 4-5.

36. Βλ. Μ. Ι. Μανούσασκας, «Ἡ “Διδασκαλία Χριστιανικὴ κατ’ ἐρωταπόκρισιν”, ἀγνωστὸ αὐτόγραφο ἔργο (1780) τοῦ Ἰωάννου Μπενιζέλου. Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ συγγραφέα (1780-82) μὲ τὸν Δωρόθεο Βουλευσμὰν, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 3 (1990) 7-96.

τὰ νέα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ἄν τὸ γέροντα ἀποδίδεται στὸν μοναχό, θὰ μπο-
ρούσαμε ἴσως νὰ τὸν ταυτίσουμε μὲ τὸν Σαμουήλ Γεωργιάδη. Εἶναι πολὺ
πιθανὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ νὰ ταξίδεψε στὴν Πόλη, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέ-
ρει στὸν Πρόλογο.³⁷

Αὐτὴ εἶναι ἡ μικρὴ ἱστορία τῆς μετάφρασης ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ κώ-
δικας τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Ἐλπίζω νὰ ἀποκτήσω καὶ ἐγὼ μὲ τὴ
βοήθεια κάποιου φίλου λογίου ὁλόκληρο τὸ κείμενο, νὰ τὸ συγκρίνω μὲ τὸ
πρωτότυπο τοῦ Συνταγματίου τοῦ Δαμοδοῦ καὶ νὰ ἐπισημάνω τὶς διαφο-
ρὲς καὶ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ Σαμουήλ. Τότε θὰ πληροφορηθοῦμε τὸ μέτρο
τῆς λογιουσύνης του καὶ τὶς πηγές του, τὰ βιβλία ποὺ χρησιμοποίησε σὲ
αὐτό του τὸ ἐγχείρημα. Ὡς τότε τελειώνω μὲ τὰ δικὰ του λόγια: σὺ δέ
μοι, οὐθὲν ἄλλο παρ' ἡμῶν ἀκούσεις, ὅς τις γε εἶ, ὅτι μὴ δὴ τὸ ἔρωσο· ἐκ
γὰρ τοῦ εἶναι ἢ μὴ εἶναι οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἀληθὴς ὁ λόγος γίγνεται, σοφῶν
λόγος εὖ ἔχει ὀηθείς.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Τὸ κείμενο παραδίδεται ἀπὸ ἓνα μόνο κώδικα καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι
εἶναι τὸ αὐτόγραφο τοῦ συγγραφέα. Ἡ γλώσσα εἶναι λόγια ἐξεζητημένη
καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα τὸ κείμενο καθίσταται δυσνόητο. Τὸ χειρόγραφο εἶ-
ναι γραμμένο ἀπὸ ἔμπειρο γραφέα μὲ ἐπιμέλεια. Ἐπισημαίνονται τὰ ἐλά-
χιστα λάθη καὶ διορθώνονται. Διορθώνεται ἐπίσης ἡ στίξις καὶ γράφονται
μὲ κεφαλαῖα γράμματα οἱ λέξεις μετὰ τὴν τελεία.

Βουκουρέστι, Βιβλιοθήκη Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, χφ. ἀρ. 92 (61)

Αὐτόγραφο

φ. 1 *Μεταφυσική, συντεθεῖσα μὲν, καὶ συνερανισθεῖσα, ἐκ τε παλαιῶν,
καὶ νέων, παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου Βικεντίου Δαμοδοῦ τοῦ ἐκ
Κεφαλληνίας,¹ μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ ἐν πολλοῖς πληρωθεῖσα ἀλλὰ καὶ
κατὰ τάξιν βιβλίων, κεφαλαίων καὶ σελίδων τεθεῖσα καὶ μὴν καὶ διασα-
φημισθεῖσα πρὸς ῥαοτότερον κατάληψιν, παρὰ τοῦ ταπεινοῦ διδασκάλου*

37. Ὁ Μ. Μανούσακας, ποὺ ἐκδίδει καὶ σχολιάζει τὴν ἐπιστολή, διστάζει ἐπί-
σης νὰ τὸν ταυτίσει. Ὁ.π., σ. 76-79.

1. cod. Κεφαλληνίας.

ΣΑΜΟΥΗΛ ΜΟΝΑΧΟΥ Γεωργιάδου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν. ἀρπζ^ω - ἀπριλλίου κγ^η.

φ. 2 Τῷ ἀναγινώσκοντι, Σαμουήλ Ἀθηναῖος χαίρειν.

Τί τοῦτο; τυχὸν ἐρεῖς· ἀλλ' ἐπίσχες, φιλεπιστήμον, ἔστ' ἂν καὶ τὰ λοιπὰ προσμάθῃς. Παρὰ σοὶ γὰρ κεῖται μὴ μόνον τῶν παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐστιότορος παρατεθειμένων γεύσασθαι, δαιτυμόνι ὄντι, ἀλλὰ δὴ καὶ μὴ ὅλως τῇ τραπέζῃ προσεγγίσει· ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐς ὕστερον μαθήσῃ διεξοδικώτερον· νῦν δε.

Ἐμοὶ μὲν πόθος τε καὶ ἔρως φιλοσοφίας, τῆς θύραθεν μᾶλλον ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς, πρὸς τὸ μίπτω κεκοιμένον ἐγένετο οὐ μικρός, ὅς με οὐ μόνον πατρῷας μὲν τὸ πρόσθεν, μητρῷας δὲ τὸ μετέπειτα ἀγκάλης ἀφέλκων τοῖς μουσείοις ἐτίθετο· ἀλλ' ἡκέ ποτε χρόνος, καθ' ὃν δὴ καὶ τῆς ἡδίστης με πατρίδος ἀφαιρῶν ἐς ἑώας πον τὰς ἡνίας διεύθυνεν. Ἐκεῖσε ἐπὶ πολλοῦ, ἀλλὰ τί χρὴ λέγειν καθ' ἱστορίαν τὰ κατ' ἐμέ; Πόθος φιλοσοφίας, ἔρως γνώσεως τῶν ὄντων, ταῦτά μοι ὡς ἐπέραστα· ταῦτά μοι ἡδονῆς τῆς πρώτης καὶ ἐσχάτης πλήρη· οὕτω γὰρ ἐγὼ δαιμονίζομαι· οὐ σοὶ δεῖγμα περιφανὲς τὸ δοκοῦν σοι, δὸς δ' εἶπεῖν τὸ ἐπὶ σοὶ ἐπάγει ὡς ἀληθέστατα· καὶ εἴσῃ μου τὸ λεγόμενον πρὸς (φ. 2β) σεαυτὸν ἀναβάλλων τὸν νοῦν. Οὐτοσί μὲν οὖν ὁ τῆς γνώσεως ἔρως, οὐ μόνον τοῖς ἀκουσθεῖσι παρὰ τῶν κρείττωνων μυουμένοις τῶν λόγων, τὸν νοῦν ἐπιβάλλειν δεῖν ἔκρινε καὶ τούτοις τὰς μετὰ τὰ μουσοτροφεῖα καὶ τὴν καθ' ὑποταγὴν ἐπιχρόνιον σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς βελτίστους ἐμοῦ τῇ γνωστικῇ δυνάμει διατριβάς ἐνθεῖναι, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀκμὴν μειζόνως παρῴτρυνε· καὶ τῇ ἐγχρονίῳ κρίσει τῶν λεγομένων, τῇ μνήμῃ τῶν ἀκουσθέντων, καὶ τῷ μικρῷ ποτε γενητικῷ τοῦ εὐτελοῦς νοός συνηγορούμενος πολλὰ ἔχειν με τὰ μνημεῖα τῶν λόγων ἀνὰ χειρὸς κινῶν οὐκ ἐπαύσατο. Μαρτυρεῖ δέ μου τοῖς λεγομένοις φιλοσόφων τῶν θιάσος (οἷς δὴ μεγάλας τὰς χάριτας καθομολογῶ) ἐπιδαφιλεύων μοι τὰς πολλὰς τῶν βίβλων· πῶς δ' ἔχω τῆς γνώμης περὶ τὰς βίβλους τὰς τ' ἐμὰς καὶ ἄλλας παρὰ ταύτας νῦν ἤκω σοι ἔρῶν.

Περὶ μὲν πάσας ἃς εἶπον βίβλους πρῶτον ὅσον ἔμοι γε οἷόν τε ἦν διεξοδικώτερον μετὰ κρίσεως τὴν ἀνάγνωσιν ποιεῖσθαι ἀναγκαῖόν μοι ἔδοξεν· εἴθ' οὕτω τὰ μὲν τῶν ἀναγινωσκομένων πρὸς ὄνησιν ἐρανίζεσθαι, τὰ δ' ἐκποδὸν τιθέναι, οὐχ ὅτι (μὴ τοῦτο οἷον) μὴ ἀληθείας ἢ τέλους τοῦ ὠφελίμου ἐχόμενα, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ μοι ὑπουργεῖν τοῦ ζητουμένου ἕνεκα. Καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄρα θέμις μοι ἔδοξεν ἀνάπτυξιν καὶ δυνατὰ σχόλια συγγραφῆναι, μετὰ ταῦτα τοῖς ἐμοῦ κρείττοσι τοὺς λόγους ἐπιστέλλοντι πρὸς κρίσιν· οὕτως \οὖν/ ἔχων γνώμης περὶ τὰ εἰρημένα ὡς ἔγγιστα χει-

ρῶν καὶ γληνῶν πονήματι σοφοῦ τινος ἐξεῦρον· ὅπως δὲ καὶ τοῦτό μοι ἐπιγέγονε, νῦν ῥητέον.

(φ. 3) Κυδωνίηθὲν ποτε Ἀθήναζε ἀφικόμενος, περὶ μῆνας τέσσαρας τὰς ἐκεῖσε διατριβὰς ἐποίησάμην· ἐκεῖσε μὲν οὖν διερευνήσας ἐπὶ πολλοῦ περὶ τῆσδε τῆς μεταφυσικῆς εὗρεῖν (ἀκηκοὺς γὰρ ἦμην ταύτης) ἐπέτυχον ἥμισυ τοῦ σκοποῦ καὶ λύπην μοι ἐντεῦθεν τὸ δυσχερὲς δὴ προὔξενησεν, ἀλλ' ἦτω δόξα τῷ Κυρίῳ· πῶς; ἄκουσον.

Ἀθήνηθεν ἀπαίρων ἐς Ἀθῶν, καὶ μικρὸν ἐκεῖσε διατρίψας παραγενόμενος,² ὑπὸ τινων εὐγενῶν καὶ χρησίων ἀνδρῶν τῶν ἐν Αἴνῳ τοῦ μουσειῶν σχολαρχεῖν τοῦ κατ' αὐτούς, ὡς εἰκὸς ἐκαλέσθη. Ἐπεὶ δὲ τοῦ μὴ ἐξ οὐρίας, ὡς φασι, πλεῖν ἐπιτυχὼν ἦν, ἐπὶ νῆσόν τινα ἐξῆλθον. Ἐνθα λογίῳ τινὶ προσαπαυτήσας, πάνυ φιλοφρόνως παρ' αὐτοῦ περὶ πολλοῦ ἂν ἐποιήθην· ἀλλ' ἐπίσχες, φιλόμουσε, μὴ δυσχεραίνων τῇ ἱστορίᾳ· οὐ γὰρ εἰκὴ σοι ταῦτα λέγομεν, ἀλλ' ἵνα μὴ δόξης ἐξ ἀκόμφων τινῶν ταύτην λαβεῖν τὴν βίβλον. Τί οὖν ἦν τὸ κατ' ἀρχάς, τί μοι μετὰ ταῦτα προσετέθη αὐτῇ, ὅπως ἔσχεν ἥδη τὸν τρόπον τῆς θεωρίας καὶ τέλος τί τὸ χρήσιμον αὐτῆς ἐκ τούτου, ἤκω σοι καὶ τοῦτο ἐρῶν.

Ἦν αὕτη τὸ πρόσθεν ἐντελής μὲν τὸ εἶναι τῆς πραγματείας καὶ μεταφυσικῆς θεωρίας, ἀλλὰ συντόμως κομιδῇ καὶ συνεπτυγμένως, ὡς δοῦναι, ἵνα τυγχάνει οὔσα, ἀλλὰ καὶ διχῶς συντεταγμένη περὶ μίαν δὴ καὶ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Ἦς γε τὸ μὲν εἰς ἐκθεσιν ἐφαίνετο εἶναι, τὸ δὲ εἷς τε ζητήματα, προτάσεις καὶ ἀπαντήσεις, καὶ ἀπορίας ἔτι καὶ ἐπιλύσεις· (φ. 3β) εἶπω δὲ καὶ ἑλλειπῶς³ τὰ πλεῖστα, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχόσε τῆς ὑπερβολῆς τῶν λεγομένων ἀπτομένης· ἔστι μὲν οὐ καὶ τὴν ἔννοιαν ἀμυδρὰν πάνυ ἔχουσα, ἔστι δ' οὐ καὶ περὶ σύνταξιν γραμματικῆς⁴ ὅλως κανόνας ὀρθοὺς μὴ κεκτημένη· καὶ τὸ μέγιστον, ὅτι καὶ ἐν σχήματι ἀπλῆς φράσεως δοκοῦσα, ἀμφοτέρους τοὺς ἀναγινώσκοντας ἔλαθε· τὸν μὲν παρὰ τὴν ἀπειρίαν τῆς ἐννοίας, τὸν δὲ παρὰ τὴν σύγχυσιν καὶ φουρμὸν καὶ ἑλλειριν καὶ ὑπερβολήν, ὡς εἴρηται.

Ἀλλὰ πόθεν ταῦτα οὕτως εἶχε τὰ τοῦ Βικεντίου; ἐρεῖς. Ἐγὼ σοι φράσω· ὅσα τῶν ἐν λόγοις φιλοσοφίας προσήκει, μήπω τυπογραφία δεδομένα, ἀντιγραφία δὲ ἄλλων ἐγκεχειρισμένα, διὰ τὸ ἐξ ἄλλου πρὸς ἄλλον τῇ ἀντιγραφίᾳ μεταπηδῶντα εἶναι, ἀνάγκη καὶ μῶμον ὑφιστάναι. Ἐντεῦθεν οὖν οὐ πάντα εἰληφότα δοκεῖ τὰ γεννήματα, τὰ ἐγκλήματα· ὡς πατήρ τις

2. cod. παραγενόμενος.

3. cod. ἑλλειπῶς.

4. cod. γραμματῆς.

ὀλιγώρως ἔχων τοῦ σφετέρου νιέως, ἡνικ' ἂν ὁ νιένς οὔτοσι καὶ ἐξ ἄλλων, οἷς ὀμιλεῖ, λήφεται τὴν τῶν δεινῶν, πῶς εἶπω; ἀκρωρείαν, οὐδαμῇ τῇ ἐσχάτῃ ἐμπέσει κατηγορία· τὸ μὲν οὖν ἄκοσμον τῇσδε τῆς ἐπιστήμης οὐχ ἐνὶ τινι δέον διδόναι, ἀλλὰ πολλοῖς. Ἐξ οὗ γὰρ γέγονε, ὃς μὲν ἐλλιπῶς⁵ καὶ ἀμυδρῶς τὰ ἐν αὐτῇ εἰς μέσον ἐπιτέθεικεν· ὃς δὲ ἀτάκτως· ὃς δ' αὖ ἄλλως, οἷως ὤφθη μοι, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ νοῦν ἔχοντι καὶ ἀπαθῶς πρὸς ἐμὲ ταύτην μετερχομένῳ (οἷόν τε γὰρ τὴν ἀρχαίως, ὡς ἦν πρόσθεν, εὐρεθῆναι). Τί οὖν; ἔδει οὕτως ἔχειν; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Πῶς; πρόσχε μοι πρὸς Διός.

Καὶ θεὸς αὐτὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἐλεύθερον μὴ δια- (φ. 4)λυμαίνεσθαι βουλόμενος οὐ κοινῇ φύσει τοῖς φυσικοῖς ἀγαθοῖς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅρα μοι ἐν τῷ περὶ ψυχῆς βιβλίῳ καὶ ἀλλαχοῦ οὐ βούλει· ἄρα παρὰ σοὶ κεῖται τήνδε, ἢ τὴν πρώτην, ἢ οὐδετέραν ἀναγνώσεων ἀξιῶσαι, ὡς σοφωτάτῳ τυχὸν ἀνδρὶ· ἀλλὰ παρειμένον ἦτω τουτὶ τό γε νῦν.

Οὕτως οὖν ἔχουσιν εὐρὺν αὐτήν, κλέουσιν σχετλίως πάνυ, οὐ τοσοῦτον τῇ ἀκοσμία, ὅσον τῇ τῶν λογίων ἀμοιρία καὶ σκότει τῆς ἐντελέξεως, καὶ τὰ ὑπὲρ ἐμὲ μονοноὺκ ποιεῖν με κινουσαν, ἐς ἀγῶνα καὶ πολλὸν πόνον ἐμμαντὸν ἔθηκα, ἐς νοῦν θέμενος τὴν ἔλλειπιν τοιούτων βιβλίων ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους· εἰ καὶ μήπω τεθειμένη ἐς κοινὸν φῶς, ὅμως ἐν ἐλπίσιν ἡμῶν τε καὶ ἄλλων χρησίμων καὶ λογίων ἀνδρῶν οὕσα, πάντα τὰ κατ' αὐτήν ποιῆσαι με ἐπώτρυνεν· ὅπως; οὕτως·

Πρῶτον μὲν εἰς διαίρεσιν βιβλίων ἐτέθη παρ' ἡμῖν, ἃ τὸ πρότερον ἐς δύο ὅλως ἦν διηρημένα, εἷς τε ὄντολογία καὶ πνευματολογία, ἅττα ἡμῖν τὸν ἐνόντα τρόπον πρὸς ῥασιτέραν κατάληψιν εἰς τρία διήρηται· τὸ μὲν τῆς ὄντολογίας, τὸ δὲ τῆς θεολογίας, καὶ τέλος τὸ τῆς πνευματολογίας· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰς κεφάλαια βιβλίων διηρέθη ἥδε ἡ ἐπιστήμη, οὐχ ὡς τὸ πρότερον, ἀλλ' ἐν ὅσῳ ἀποτελεντᾶ τῶν λεγομένων ἢ ἐννοια· ναὶ μὴν καὶ εἰς νομὰς σελίδων τὴν καθ' ἡμᾶς διαίρεσιν ὑπέστη πρὸς εὐχερῇ γνώσιν, ὡς πολλάκις εἴρηται· καὶ οὐ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καί, ὡς εἴρηται, ἐπεξηγήσεσιν ἐρμηνείας δίκην προσθήκης ἐκτάσε- (φ. 4β)σιν τῶν ἐν αὐτῇ, γνώμαις ἄλλων πῶ φιλοσόφων καὶ ὅσαις ἄλλαις γνωστικαῖς τε καὶ διανοητικαῖς δυνάμεσιν ἡμῖν τοῦ λόγου πρὸ ὀφθαλμῶν ἦκει τῶν ἐντεννομένων· ἀλλὰ πολλοὶ φησι δυσχερανῶσι τοῖς πεποιημένοις, κἀγὼ οἶδα· πολλοῖς γὰρ τὰ καλὰ δι' ἀμφοτέρων, ὧν εἴρηται, μὴ καλὰ πέφανται φησί· σὺ δέ μοι, ᾧ ἂν βούλῃ συνεῖναι τάγματι, οἷς ἐπιγράφωμεν, σύνεσο· ὅποια ταῦτα; Ἰδοὺ σοι·

5. cod. ἐλλιπῶς.

Τῶν δὴ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλομένων, οἱ μὲν ὡς πάντῃ ταύτης ἐρῶν-
τες, εὖ μάλα εὐστόχησαν, ἀλλ' ἐπ' ἄκρον ἐλθεῖν αὐτῆς οὐδεὶς ποῦ γέγονεν
ἀτεχνῶς· ταύτῃ τοι καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσοφούντων οἱ πλείστοι πολλὰ
φύσεως παρ' ἡμῖν ἄπορα λόγῳ διεξαγγελτικῶ ἀνάλωτα, νῶ ὅλως ἄληπτα,
ἅττα σιωπῇ μέχρι τοῦδε σιγῶνται, εἴασα· ποῖα δὴ ταῦτα; εἴποις ἄν· πρὸ
πάντων ἢ τῶν σωμάτων φύσις· ἦν, ὡς ἐγῶμαι, ἐνταῦθα ὁ σοφώτατος διε-
ξέθετο Βικέντιος, εἰ μὴ τι περιττὸν δόξη, τοῖς νοῦν ἔχουσιν· οὐ μὴν ἀλλὰ
τὸ τοῦ κύκλου τετραγώνον, τῶν παλιουρίων τὸ ποιητικὸν αἷτιον ἐν τοῖς
οὐρανῶ· τῆς μαγνήτιδος ἢ πρὸς πόλον ἔλξεις, τῆς αὐτῆς ἢ ἀλλοιώσεις πρὸς
τὸν μεσημβρινόν· δι' ἣν δίκην ἐκθέσεως τινὲς τῶν φιλοσοφούντων, τὴν πᾶ-
σαν γῆν εἶναι μαγνήτιδα βούλονται καὶ τ' ἄλλα, ἅττα καθ' ἕκαστα λέγων
διατρίψω ἐπὶ πολλοῦ, ἅπερ καὶ πάλαι εἰς ἀγωνίαν κείμενα τῶν ἀρίστως
φιλοσοφῶντων, περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων συγγράφαι τοὺς φιλοσό-
φους ἐπώτρυναν· οἱ δὲ τοῦναντίον, οὐδὲ πολλοστὸν τι μέρος κεκτημένοι
φιλοσοφίας, πᾶσαν ἔχειν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις κατεπαγγέλλονται· οἱ δὴ καὶ
μετὰ σοβαροῦ περιγί- (φ. 5) νοῦνται τοῦ βαδίσματος, τῶν λοιπῶν περιφρο-
νοῦντες, ὡς ἀμούσων δῆθεν· οἷς δὴ καὶ τὸ πρὸς τὸν εὐνοῦχον τῆς βασιλίσ-
σης Αἰθιοπίας εἰπεῖν ἀνάγκη πᾶσα, Φιλίππον τοῦ ἀποστόλου⁶ οὔτοι καὶ
κρίνειν ἐπιχειροῦσι τὰ σπουδαῖα καὶ ἁμαρτίας ἐχόμενα τὰ σοφὰ δεικνύ-
σιν· οἷς εὖ μάλ' ἀρμόζει τὸ τοῦ Παλλαδά:

»καὶ λόγιός περ ἐὼν, ἀλογώτατον ἔσχες ὄνειδος,
»ὥς ἐπιθυμήσας οὐρανῆς ἀνόδου.⁷

Οἱ δὲ τούτων, μίτ' ἐπὶ τῆς ἐπ' ἄκρον φιλοσοφίας ἐξεληλάκασιν, μίδ' αὖ
πάλιν ἐς τὰ προπύλαια ἔφθησαν μείναντες, ἀλλὰ τῷ μέσῳ ταύτης ἀ-
παντήσαντες, ἅλως ἔχειν αὐτῆς ἡγοῦνται τούτων μὲν οὖν, οἱ μὲν πρῶτοι,
κρίσιν ἀκριβῆ λόγον ἐν τοῖς λόγοις τιθέντες, τὰ μὲν καλὰ αὐτῶν ἐπαίνῳ
μετρίῳ ὑψοῦσι, τὰ δὲ φαῦλα οὐδαμῇ οὐκ ἐλαττονάκεις μέμψεως ἀξιοῦσι·
οἱ δὲ καὶ καλὰ καὶ κακὰ συνελόντες, ἀκρίτως σφόδρα καὶ μὴ ὁπωσούν
ἐσκεμμένως τὰ φιλοπονήματα, οἷον τὰ ψόγον ἄξια θαυμάζουσιν ἄντικρυς·
τὰ δὲ μὴ, φθόνῳ τηκόμενοι τῇ ἐσχατιᾷ τῶν λοιδοριῶν καταβάλλουσιν ἐμ-
φανέστατα, οὗ τί γελοιότερον; καλῶς ἄρα τὸ ἀδέσποτον ἐκεῖνο ἐφάνθη,

«ὁ φθόνος ἐστὶ κάκιστος· ἔχει δέ τι καλὸν
ἐν ἑαυτῷ. τήκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίην»⁸

6. Πράξεων η', 26-40.

7. Παλατινὴ Ἀνθολογία 7.683.3-4.

8. Παλατινὴ Ἀνθολογία 11.193.1-2.

οἱ δὲ τῇ κατ' αὐτοὺς δυνάμει τῶν λόγων καὶ τῇ διακρίσει τοῦ μηδὲν ἄγαν τοῦ σοφοῦ, ὅσα οἰκεῖα, ὅσα ξεῖνα τῶν συγγραμμάτων (φ. 5β) ἀναθεωροῦντες τῇ πράξει καθ' ὁμοιότητα τῶν πρώτων συνωδοὶ φαίνονται. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ μόνῃ τῇ προαιρέσει τῇ συμμετρίᾳ χρῶνται, οὗτοι δὲ καὶ τῇ γνωστικῇ δυνάμει, τῷ λόγῳ οἷον ποριζομένην, τὴν συμμετρίαν ταύτην μετέρχονται, ἴσως δὲ καὶ ἥττον ὁπωσοῦν τῶν πρώτων; πρὸς.

Καὶ δήλον ἄρα τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον τοῖς τὸ γνῶθι σαντὸν μετοῦσιν· ἕκαστος γὰρ λόγων, ἥτοι ἐπὶ πλεῖστον ἢ ἐπ' ἕλαττον ἢ ὅλως μετρίως μετεσχηκῶς πρὸς ἑαυτὸν συνορῶν, εἰ μάλιστα γνώσεται, ὃ λέγομεν νῦν· καὶ τὸ ἄγνωστον ἔχειν ἔσθ' ὅτε ὁμολογήσει καθὰ φησὶ καὶ Κορυδαλεύς. Ταῦτα τοιγαροῦν τῶν φιλοσόφων τὰ τάγματα. Σύνεσο οὖν ὁποῖόν βούλει. Ἀλλ' οὐχ' οὕτως ἐθέλεις τυχόν. Καὶ ἄλλως σε τοίνυν βουλόμενον ἐθέλω, ταῦτ' ἄρα σοὶ λέγω·

Τράπεζάν σοι παρατεθείκαμεν εὐτελεῖ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀπόρου γιγνομένην· ὀλίγα ἐπὶ ταύτης εἰσὶ τὰ παρατιθέμενα ἀλλ' οἰκεῖα πέψεως ὥς καὶ ἄλλως ἔδοξαν· (ἐγνων γὰρ καὶ σοφόν τινα, οἷον τὸν ταύτην κεκτημένον, ἐξ οὗ ἐγώ γε εἴληφα, ὥς εἴρηται, σφόδρα δὴ βιαζόμενον τῆς ἐπαναλήψεως, ἄλλωστε τῆς οὕτω πως κειμένης ἔνεκα). Ἐκκαλοῦμεν πάνν φιλοφρόνως πάντας, οἷον οὐδὲ μὲν πολυχνμικῶν ἀμοιροῦντας, οὐδὲ καὶ κἄν [[τῆς]] τῆς μονοειδοῦς βρώσεως,⁹ δὲ δ' εἰπεῖν καὶ τῆς ἐξ ἀνάγκης εἶδεν ἢ φύσις, πᾶσι τοιγαροῦν τούτοις τὸ εὐάρεστόν τε καὶ προσφιλὲς ἔξεστιν. Εἰ οὖν βούλει, μὴ ὅλως ἐπὶ θύραις ταύτης προσεγγίσης, εἰ δὲ καὶ πρὸς αὐταῖς, ὁμματι μόνῳ περιτρεπτικῷ ὅρα τὰ παρατεθειμένα καὶ τὰς χεῖρας ἀνίπτους κατάργησον, τὴν φυχὴν αἰνιττόμενος. Εἰ δέ, ἄλλα τι λέγω, (φ. 6) ὅσα σοὶ ἀρεστὰ ἐγώ γε; πλὴν ἀλλ' οὐ μὴ ἥξης μομοσκοπήσεων· ὃ γὰρ μομοσκοπῆσαι βουλόμενος καὶ ἐκ τῶν πάνν καλῶς ἐχόντων οὐκ ἕλαττονά τις τὰ φαῦλα διακρίνει· ἐντεῦθεν οὖν καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ ῥήτωρ καὶ ἄλλος ἔτι μεμψιγορίας ὑποστήσεται ἄντικρυς.

Μομοσκοπῶ δ' ἄρα ταύτην οὐδαμῇ παρατιθέμεθα καὶ εἰ λάβει¹⁰ ἀνὰ χεῖρας ταύτην, διπλῆς ἀμουσίας τεκμήριον ἡμῖν ἄγει.

Τῷ δὲ καλῶς κρίνουντι τί; εἴποις ἄν: φέρε ὅσα περιτὰ ἢ ἐλλειπτικά ἢ κακῶς κείμενα ἢ ἐννοίας ὄντα ὑποβολιμαίαις, ἢ κατακεχρημένα, ἢ ἀνοικείως ἐκθέμενα, ἢ παρεξηγήσεων ὑποπεπτωκότα,¹¹ ἢ ὁποιοσοῦν ἄλλως ἀμαρτίας ἔχεται, ταῦτα ἐκποδὼν τιθέναι μετὰ πολλῆς τῆς ἐφέσεως ἀξιοῦ-

9. cod. βρώσεως.

10. cod. λάβη.

11. cod. ὑποπεπτεκότα.

μεν τουτονὶ τὸν κριτήν· ὥς γὰρ κριτῆς λόγων, οὐ ποιήσει ὅσα οἱ πολλοὶ
τῶν μωμοσκόπων δοξάζουσιν.

Ἐγὼ μὲν οὖν τὸν ἐνόντα μοι τρόπον εἰς τοῦτο τήνδε ἐξέβαλον, εἰ καὶ
μὴ εὐκαιρίας καὶ ἀνέσεως τῆς ἐσχάτης ἐπιτετύχηκα· σὺ δέ μοι, οὐθὲν ἄλ-
λο πορ' ἡμῶν ἀκούσεις, ὅς τις γε εἶ, ὅτι μὴ δὴ τὸ ἔρρωσο· ἐκ γὰρ τοῦ εἶ-
ναι ἢ μὴ εἶναι οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἀληθὲς ὁ λόγος γίγνεται, σοφῶν λόγος
εὖ ἔχει ὀηθείς.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ